ISSN 1318-3419

DAHAVSKI POROČEVALEC

GLASILO SKUPNOSTI INTERNIRANCEV DACHAUA

29. april 1945–2015

70 let osvoboditve

DAHAVSKI POROČEVALEC

GLASILO SKUPNOSTI INTERNIRANCEV DACHAUA – SLOVENIJA
Glasilo izhaja občasno in ga člani SID prejemajo brezplačno.
Sedež: ZZB za vrednote NOB, Einspielerjeva 6, 1000 Ljubljana
Elektronska pošta: info@skupnostdachau.si
Spletna stran: www.skupnostdachau.si

Lektoriranje: Jožica Koder
Fotografije: Mitja Dobre
Naklada: 300 izvodov
Tisk: Tiskarna Uzar d.o.o.
Tržič, 2016

KAZALO

SEDEMDESET LET PO OSVOBODITVI TABORIŠČA DACHAU

Andrej Ule: Ob 70-letnici osvoboditve Dachau

Jožica Hribar: Srečanje članov Skupnosti internirancev Dachau

Božo Repe: Nagovor na srečanju Skupnosti internirancev Dachau, novembra 2015

PRIČEVANJA TABORIŠČNIKOV

Tone Bučar: Taborišče Ohrdruf – kraj groze in smrti

Aleksander Lunaček: Dnevnik osvoboditve

Janko Dobre, Boris Uzar, Albin Kobentar: Še nekaj povzetkov izpovedi bivših taboriščnikov

NIKOLI VEČ – ODZIVI DRUGE IN TRETJE GENERACIJE

Dora Hrvatič: 62783 – NIHČE (Dachau, 30. 01. 1944–19. 02. 1945)

Mirjana Ule: Kako je dachauska zgodba mojega očeta vplivala na moje odraščanje

Dora Hrvatič: DACHAU 1933–1945

Vanesa Majcenovič – Enajst milijonov Neznanih

Kaj je svoboda!

Slika: dipl. ing. arh. Vlasto Kopač

Spoštovane članice in člani, cenjeni bralci!

Preteklo leto smo beležili sedemdeset let od konca druge svetovne vojne. V namen ohranjanja spoštljivega spomina na (našo) zmagovalno zgodovino je bilo organiziranih kar nekaj svečanosti v domovini in širše v Evropi.

Temu namenu je posvečena tudi pričujoča številka Dachauskega poročevalca.

Tik pred osvoboditvijo so se v taborišču dogajala nepredstavljiva grozodejstva. Marši smrti so terjali na tisoče žrtev, ogromno taboriščnikov je umrlo zaradi onemoglosti, lakote, mraza in nečloveških razmer, ki so vladali v taborišču. Nekaj taboriščnikov je preminilo po prihodu Američanov celo zato, ker njihova izstradana telesa niso prenesla hrane.

Ameriški vojaki so bili zaprepadeni nad tem, na kar so naleteli. Ker je nacistom zmanjkalo časa zakriti sledi svojega okrutnega početja in ker v krematoriju niso mogli več sežigati žrtev, so trupla ležala vse povsod ali pa so bila naložena na kupe kot skladovnice drv.

Že morda, da je marsikatera številka, ki jo je imel vsak posameznik vtetovirano na laktu, nekoliko zbledela, a sem prepričana, da tisto trpljenje in številka, ki sta vtisnjena v srcu in zavesti, nikoli ne bosta pozabljena.

Bojim se, da se iz zgodovine nismo ničesar naučili, kajti dogodki, ki se odvijajo okoli nas in širše, nas opozarjajo ravno na to.

Prepričana sem, da, ko boste prebrali prispevke, ki sledijo, vsaj za trenutek pomislili, kakšen privilegij nam je dan, da živimo v svobodi.

Se sploh zavedamo tega?

Predsednica IO SID
Vesna Dobre

Dr. Andrej Ule

Ob sedemdesetletnici osvoboditve taborišča Dachau

Letos se spominjamo sedemdesetletnice osvoboditve koncentracijskega taborišča Dachau. To je pomembna obletnica, saj označuje sedemdeset let od konca druge svetovne vojne, doslej največje vojne klavnice človeštva, in obenem propada najbolj nasilnega in zločinskega režima v znani človeški zgodovini. Oba dogodka naj bi pomenila odločilen prelom v človeški zgodovini, namreč streznjenje zaradi množičnega nasilja, zlasti vojn, in obrat v svobodnejši in bolj demokratični svet. Vemo, kako so se stvari dogajale potem, in danes se zdi, kot da se ponavljajo stare zgodbe in da spet drvimo v nov globalni spopad, ki ga spremljajo vsakovrstna grozodejstva. Ali se torej fašizem, nacizem in taborišča niso dovolj vtisnila v zavest povojnih generacij?

Dachau namreč ni bilo le eno od mnogih nacističnih koncentracijskih taborišč, temveč je bilo sploh prvo koncentracijsko taborišče v Evropi, namenjeno množičnemu uničevanju nasprotnikov totalitarnega režima. V njem so se znašli najprej nemški nasprotniki nacizma in nato vsi, ki jim je nacistična ideologija namenila iztrebljanje in smrt. Teh pa je bilo veliko, najprej na genocid obsojeni narodi: Židje, Romi in Sinti, nato pregnanci in osumljenci iz vseh okupiranih držav in vsi mogoči "protidružbeni" elementi, obsojeni po kanonu nacistične družbene doktrine. Nacisti so prav v dachauskem taborišču razvili celo vrsto metod za poniževanje, mučenje in uničevanje svojih žrtev, ki so jih potem uporabljali in dalje "izpopolnjevali" v drugih svojih taboriščih. V tem smislu je bilo taborišče Dachau vadbeni center in perverzni laboratorij kazematskih praks, kot so npr. smrtonosni psevdomedicinski poskusi na taboriščnikih, ki so se začeli prav v taborišču Dachau in se potem razširili še v druga taborišča. Tudi prvi krematorij so prižgali prav v Dachauu.

Zato je prav taborišče Dachau, tako za naciste kot za njihove žrtve, pomenil srčiko terorja in simbol zla, nacisti so se temu zlu zavezali in mu zvesto sledili. Njihove žrtve pa so se mu upirale in ga skušale premagati z brezmejnim pogumom in neupogljivo upornostjo ter z veliko solidarnostjo med sotrpini. Dogajanje v Dachauu je bilo torej velika bitka, povsem primerljiva z največjimi vojaškimi spopadi v drugi svetovni vojni. Tudi konec tega spopada je bil pomemben in veličasten. Na videz bežne Kopačeve risbe predstavljajo izjemno sintezo skoraj dokumentarnih skic trpljenja taboriščnikov, ironiziranja nacističnega napuha, brezbesedne obsodbe terorja in povzdigovanja človečnosti. Tudi te risbe so tako sestavni del odpora taboriščnikov zoper nacistični teror in upanja v osvoboditev.

So eden od dokazov dejstva, da nacisti nikoli niso mogli preprečiti ilegalnega odpora, še manj medsebojne solidarnosti in medsebojne pomoči taboriščnikov. Solidarnost in medsebojna pomoč je slonela na brezštevilnih čisto osebnih dejanjih posameznikov, ki so bila praviloma zelo tvegana. Dobro organiziran podtalni odpor taboriščnikov je preprečil tudi namero nacistov, da še pred prihodom zaveznikov pobijejo vse preostale zapornike in zabrišejo sledove za svojimi zločini.

Zdi se, da je ta neupogljivi odpor dachauskih taboriščnikov zoper sistematično nečlovečnost in njihovo prav tako nezlomljivo prizadevanje za osvoboditev postalo moteče tudi za nekatere oblastnike po drugi svetovni vojni. Znano je, da je mnoge slovenske preživele taboriščnike iz Dachaua spremljala nesrečna usoda še daleč po osvoboditvi taborišča in po povratku. Vemo za mnoga sumničenja, preganjanja, sfabricirane sodne procese in težke obsodbe, ki so jih po koncu vojne doživljali mnogi nekdanji taboriščniki v Sloveniji, zlasti tisti, ki so v Dachauu predstavljali hrbtenico odpora proti nacizmu. Tudi Vlasto Kopač je bil

žrtev teh strašljivih montiranih procesov. Po odpustitvi iz zapora je skoraj do konca socialistične Jugoslavije preživel kot nadzorovana oseba in kot državljan drugega reda.

Tedanje oblastnike so nekdanji »dahavci« najbrž preveč spominjali in opozarjali na to, kar so sami počeli s svojimi političnimi nasprotniki. Prav zato je bilo toliko spletk prav proti preživelim taboriščnikom Dachaua in tolikšna surovost v obračunavanju z njimi.

Obračun s fašizmom in nacizmom v drugi svetovni vojni je torej na nek način tudi obračun Evrope s samo seboj, z lastno barbarsko dediščino. Taboriščniki v nacističnih taboriščih so ta obračun doživljali na svoji koži in v svojih dušah še zlasti intenzivno. Zaradi vsega tega se nam zdi izjemno pomembno, da se ohranja kontinuiteta spomina na taborišče Dachau in se vanjo vključujejo tudi nove generacije ozaveščenih ljudi, ki jih ta spomin globoko prizadeva, ki razumejo pomen tega, da se spomin na taborišče in vse, kar predstavlja, predaja mlajšim generacijam.

Morda se nekdanjim preživelim taboriščnikom zdi kot včeraj: izmučeni in izstradani taboriščniki čakajo osvoboditeljske enote, da prispejo v taborišče, jim pomagajo, da se rešijo dachauskih muk, da morda vsaj umrejo v svobodi, če se že ne bodo mogli vrniti domov. Verjamem, da se mnogim nekdanjim taboriščnikom še danes orosi pogled, ko se spomnijo tistih dni in mešanice neizmernih bolečin in prav tako neizmerne sreče, strahu in zaupanja v prihodnost. Ta spomin živi nekje v njih in jim je verjetno pomagal, da so laže pozabili na taboriščno gorje in prav tako zmogli soočenje s stiskami in strahovi v povojni domovini. »Premagali smo neznansko zlo in premagali bomo vse težave.« Ta misel in volja jih je gnala dalje v življenje. Vemo, da se je svet od tistih dni do danes večkrat spremenil, pravzaprav prevračal na glavo, in tudi nekdanji taboriščniki so po svojih močeh prispevali k temu. Če ne drugega, so spreminjali svoje življenje in življenje svojih najbližjih. Zanimivo, po pripovedi mnogih slovenskih in tudi tujih taboriščnikov sklepam, da so sprva skušali potlačiti in celo zmanjševati pomen svojih doživetij in svojih izkušenj v taborišču, niso hoteli veliko govoriti o tem, pa ne le zato, ker to ni bilo najbolj »zaželeno« v povojnem svetu zmag, očitnega napredka in naraščajoče puhlosti bivanja. Šele, ko so se jim rojevali vnukinje in vnuki, so se začeli odpirati, in zanimivo, najraje tej generaciji, potem šele drugim svojim bližnjim. Kot da morajo najmlajšim nekaj važnega sporočiti, preden se poslovijo z zgodovinskega odra. Vendar mnogi potrebujemo vaših besed, premišljanj o tem, kar ste doživeli in predvsem, kako ste preživeli taborišče. Zato smo zelo hvaležni za vsake vaše spomine, ki jih lahko ubesedite in ponudite za objavo v naši reviji. Prosim vas, da se oglašate v tem našem Obzorniku, ne bojte se svojih morda oglatih besed, to se da vse urediti, važno je, da se sporoči bistvo. Danes nekateri, ki sodimo v drugo ali tretjo generacijo naslednikov nekdanjih taboriščnikov, skušamo skupno obnoviti prav tisto ognjevito zmes sreče, strahu in zaupanja v prihodnost, ki je poganjala taboriščnike iz suženjstva v svobodo. Seveda ne moremo poustvariti prav takega vzdušja, saj nimamo vaših doživetij in izkušenj, le vaše spomine in vaše besede. A tudi to je danes veliko, kajti morda bodo prav ti vaši spomini in besede pomagali, da se orientiramo v sedanjem času, ko pospešeno propadajo številne navidezne dobrine in se morda bolj kot materialnih stisk bojimo zidov izpraznjenega bivanja.

Jožica Hribar

Srečanje članov Skupnosti internirancev Dachau

Konec novembra so se na tradicionalnem letnem srečanju zbrali člani Skupnosti internirancev Dachau (SID). Le še šest nekdanjih taboriščnikov se je udeležilo srečanja, kar je glede na njihovo visoko starost razumljivo, prišlo pa je veliko njihovih potomcev in drugih sorodnikov, ki spoštujejo žrtve svojih prednikov in si prizadevajo, da spomini na prestano gorje ne bi bili pozabljeni.

Nekdanji taboriščniki iz koncentracijskega taborišča Dachau: Boris Uzar, Albin Kobentar, Drago Šega, Danijel Brezic, Franc Stražišar in Aleksander Šimenc so se razveselili drug drugega, posebej jih je veselila množična udeležba mlajših članov skupnosti.

Predsednica SID **Vesna Dobre** je v svojem poročilu omenila delovanje v iztekajočem se letu, med drugim predvsem obisk na osrednji slovesnosti ob 70. obletnici osvoboditve taborišča Dachau maja 2015. Dr. **Andrej Ule** je poročal o svojih aktivnostih delegata v mednarodnem komiteju taboriščnega odbora Dachau. Največ pozornosti pa je pritegnil osrednji gost, dr. **Božo Repe**. Ta se je v svojem nagovoru sprehodil skozi obdobje druge svetovne vojne, ki je Slovencem prineslo toliko gorja in izgubljenih življenj in hudo opustošenje domovine, posebej je opozoril na izseljene, izgnane in internirane zavedne Slovence. Opozoril je tudi na sedanje razmere naraščajočega sovraštva, šovinizma, nacionalizma, verskega totalitarizma in brezumja vseh oblik.

Za izjemen kulturni program so tokrat poskrbele članice godalnega kvarteta Glasbene šole Tržič: Katarina Miklavčič, Eva Iskra, Tajda Ulčnik in Ema Loy z mentorico Evo Dukarič ter Ronja Jakomin iz Glasbene šole Ptuj, ki je pravnukinja Antona Fajfariča, taboriščnika iz Dachaua. S prebiranjem svojih prispevkov so nastopili še člani: Božo Kramar, Doroteja Hrvatič, Milena Požar, Zdenka Fajfarič in Jelka Bremholc.

Dr. Božo Repe

Nagovor na srečanju Skupnosti internirancev Dachau, novembra 2015

Spoštovane taboriščnice in taboriščniki, spoštovani zbrani,

slovensko ozemlje so po napadu na Jugoslavijo 6. aprila 1941 okupirale tri države: nacistična Nemčija ter fašistični Italija in Madžarska. Vsi trije okupatorji Slovenije so imeli enoten cilj: izničiti Slovence kot narod. Nemci so t. i. »Umvolkung«, to je prenaroditev, hoteli narediti zelo na hitro, v nekaj mesecih, z izselitvijo in ponemčenjem. Zadnji jezikovni znaki pri prebivalstvu bi izginili v nekaj letih. Italijanski in madžarski načrti so predvidevali nekaj daljšo dobo, končni cilj pa je bil isti. Zlasti nemški in italijanski okupator nista uporabljala samo metode etnocida, narodnega izničenja, pač pa tudi genocida, torej množičnega fizičnega uničevanja ljudi.

Okupacijske razmere na Slovenskem so terjale več kot 90.000 žrtev od tedanjih 1.492 000 prebivalcev. To je 6 % slovenskega prebivalstva! Od tega je bilo več kot 35.000 civilistov in okrog 28.000 partizanov ter drugih pripadnikov osvobodilnega gibanja. V koncentracijskih taboriščih je bilo 58.000 ljudi: 36.000 v italijanskih, od tega kar 15.000 na Rabu, več kot 21.000 v nemških. V madžarskih 688 in v hrvaških okrog 400. Med taboriščnice in taboriščnike ter žrtve taborišč s slovenskega ozemlja sodi še neugotovljeno število Romov in 571 Judov iz Prekmurja, ki so jih večinoma poslali v Auschwitz-Birkenau. Od 571 jih je bilo pobitih ali je umrlo 387. Še nadaljnjih 80.000 ljudi je bilo v izgnanstvu in begunstvu.

Dachau je bilo prvo večje nemško koncentracijsko taborišče, ki so ga v preurejeni tovarni odprli že leta 1933 na pobudo Heinricha Himmlerja. Namenjeno je bilo prevzgoji političnih nasprotnikov. V začetku so v glavnem zapirali nemške komuniste, socialne demokrate in druge politične nasprotnike. Sledile so Jehovove priče, Romi in homoseksualci. Nato so v Dachau transportirali vedno več Judov. Po okupaciji Jugoslavije pa tudi vse več Jugoslovanov, seveda tudi Slovencev. Dachau je imel dva krematorija, del taboriščnic in taboriščnikov so poslali tudi na t. i. »evtanazijo« v center blizu Linza v Avstriji. Pogoste so bile smrti z obešanjem in druge grozljive oblike usmrtitev. Na jetnicah in jetnikih so izvajali medicinske poskuse, preizkušali zdravila proti tuberkulozi, razne antibiotike in analgetike, odvzemali so jim enormne količine krvi za transfuzije. Ko so aprila 1945 Američani osvobodili taborišče, je bilo v njem še okrog 70.000 zapornikov. Med letoma 1933 in 1945 je bilo v taborišču Dachau ubitih ali je umrlo po približnih ocenah več kot 200.000 ljudi. V Dachauu je bilo veliko Slovenk in Slovencev, po približnih ocenah okrog 4.000, torej ne dosti manj kot v Mauthausnu, umrla jih je skoraj polovica, več kot 1.700.

Nekatere od preživelih taboriščnikov je še bolj tragična usoda doletela znova po vojni, v domovini. Komajda so preživeli taborišče, se vrnili v porušeno domovino, pa so jih obtožili in jim sodili. Na t. i. dachauskih procesih, kot so jih imenovali, so v letih 1948 in 1949 zaradi domnevnega zavestnega sodelovanja taboriščnikov z gestapom na visoke zaporne kazni ali na smrt obsodili štiriintrideset ljudi. Podlaga za sodbo so bila priznanja, izsiljena z mučenjem. Dachauski procesi so bili ena od grozljivih oblik boja za oblast, eden od številnih temnih madežev na težko izbojevani zmagi, obsojeni in njihovi svojci pa so desetletja čakali na sodno, politično in moralno rehabilitacijo.

Kar sem povedal, so suhoparne številke in podatki, za katerimi se skriva trpljenje tisočev, izgubljena življenja, zdravje, prihodnost, sreča. Taborišče je preživele zaznamovalo za vse življenje in danes si je kljub pretresljivim pričevanjem, sugestivnim risbam, ki so jih risali pogumni jetniki, kljub zgodo-

vinski literaturi in umetniškim delom v resnici nepojmljivo predstavljati, skozi kaj vse so šli taboriščnice in taboriščniki.
Slovenci smo se nacistični in fašistični okupaciji uprli. Zmagali smo, kar se danes sramotno zamolčuje. Celo najvišji politiki na proslavah komaj upajo izgovoriti besedo »partizani« in »zmaga«! Gre za pokvečeno politično korektnost brez vrednostne orientacije. Politika brez ideologije je sama po sebi najhujša ideologija, humus za nove konflikte in vojne. Tudi s strankarskega stališča je kratkovidno: kdor nagovarja vse, ne nagovarja nikogar.
Slovenci smo bili del protifašistične koalicije in za njeno zmago, v njen boj smo gotovo prispevali več, kot bi glede na številčnost, ozemlje in razmere, v katerih smo se znašli, zavezniki lahko pričakovali. Vojna je bila tudi za nas totalna, zajela je vse prebivalstvo in celotno ozemlje. Imela je strahovite posledice, verjetno največje v zgodovini sploh. Vojna je spremenila demografsko in nacionalno strukturo prebivalcev Slovenije. Konec druge svetovne vojne je na Slovenskem pomenil nastanek skorajda čiste nacionalne države s številčno šibkima madžarsko in italijansko manjšino. To ni bila naša krivda, šlo je za posledico poskusa izničenja slovenskega naroda, ki se je obrnila proti izvrševalcem. A vendar: posledice v mentaliteti so ostale. Kazale so se v odnosu do priseljencev iz drugih jugoslovanskih republik, skoraj 25.000 ljudem, t. i. Izbrisanim, je novonastala uničila življenje. Šlo je za akt nebrzdanega administrativnega maščevanja, saj Slovenija ni bila v ničemer ogrožena. Posledice se kažejo tudi danes v iracionalnem strahu do vsake drugačnosti, tiste zunaj naroda in morda še bolj tiste znotraj njega.
Med drugo svetovno vojno je poleg smrtnih žrtev poškodbe na zdravju in telesu utrpelo 50.187 ljudi. Skupni odvzem svobode Slovencem je v mesecih znašal 2.971.637. Desetine naselij je bilo popolnoma porušenih ali požganih, uničen je bil tudi velik del industrije in javne infrastrukture. Vojna škoda, ki so jo povzročili Nemci, Avstrijci, Italijani, Madžari in Hrvati (NDH), je bila v povojnih desetletjih le delno poplačana ali pa sploh ne. Celostno vseh posledic vojne niti skozi številke niti v psihosocialnem smislu sploh ni mogoče oceniti.
Hkrati je vojna pri Slovencih sprostila neverjetne energije: tehnično inovativnost, umetniško ustvarjalnost, pogum in sposobnost za vojaško organiziranje, ki jih od majhnega, v zgodovini ponižnega naroda, navajenega pokornosti in upogibanja, ni pričakoval nihče, niti sam ne. To je med vojno in po njej hkrati pripeljalo do ene največjih družbenih preobrazb v novejši zgodovini in do vzpostavitve državnosti v obliki jugoslovanske federativne republike z lastno skupščino, vlado in ustavno zagotovljeno pravico do samoodločbe, vključno s pravico odcepitve. Zaradi partizanskega upora je narod preživel, čeprav je bil namenjen uničenju.
Od tedaj smo tudi doživeli nove vojne, nova koncentracijska taborišča, nova izgnanstva in begunstva. Ne le drugod po svetu, ampak tudi v naši nekdanji skupni državi. Od tedaj še ena generacija ni prav odrasla, pa so že blizu nove vojne. Evropska unija se podira, vračamo se v trideseta leta, v čas, ko so zgradili Dachau. Znova se vzpostavljajo meje, postavljajo ograje iz bodeče žice. Znova so tu begunci. Stotisoči, milijoni. Več deset tisoč tudi na slovenskem ozemlju. Znova, kot pred prvo in pred drugo svetovno vojno, pa še pri vseh vmesnih, politiki uporabljajo enako retoriko. Korak za korakom znova potihoma drsimo v katastrofo. Gledamo stran ob trpljenju drugih. Računamo, da se nam to ne bo zgodilo. Kot da vaša izkušnja ni bila dovolj. Kot da vaše trpljenje ni bilo dovolj. Kot da opomin in spomin na nacistična koncentracijska taborišča in na strašno drugo svetovno vojno ni bil dovolj. Očitno nikoli ne bo. Ampak to nam ne sme vzeti poguma, da ne bi znova in znova opozarjali na posledice brezumne politike, totalitarnih ideologij, nacionalizma, šovinizma in verskega brezumja. To nam ne sme preprečiti, da ne bi pomagali tistim, ki so pomoči potrebni, saj smo lahko že jutri sami v enakem položaju. Če nam bo uspelo pomagati enemu samemu človeku, preprečiti eno samo novo žrtev, kaj šele eno samo, še tako majhno vojno, bodo naša prizadevanja imela smisel.

Spoštovane taboriščnice in taboriščniki, spoštovani zbrani. Borimo se za mir. Ne dovolimo, da generacijo naših otrok in vnukov doseže nova vojna.

Hvala.

Tone Bučar

Taborišče Ohrdruf – kraj groze in smrti: opis zadnjih dni življenja v taborišču

PRIČEVANJA TABORIŠČNIKOV

Rodil sem se v Ljubljani 9. 1. 1917. Že aprila 1941 me je brat Ivan pritegnil v ilegalno organizacijo, katere namen je bil, boriti se proti okupatorju. Kdo je vodil organizacijo, ne vem. Jaz sem imel stik z bratom, ostale, ki sem jih poznal, so bili: Dežman Polde, Jordan Bogdan, Flander Miro, Cerkvenik Ivan in v moji celici: Logar Stanko, Humar Jože in Gregorin Miro. Edina akcija tedaj, ki smo jo izvršili, je bila v začetku maja ali koncem aprila 1941, in to »V« akcija. Ta organizacija se je kmalu (menda koncem maja 1941) razšla, pravzaprav mi smo se razšli in večina nas vseh (razen Cerkvenika), kolikor jaz vem, se je vključila v OF. Nismo pa za to v tej organizaciji, ki je imela geslo »za staro pravdo« dobili nobene direktive. Tudi sicer ni bil dan nikdar noben program. Edino ob neki priliki je bilo rečeno, da je nepolitična organizacija. Ne vem in nisem mogel ugotoviti, če je bila ta organizacija istovetna z reakcionarno organizacijo, katere vodja Nagode je na razpravi izdal enako geslo.

Koncem leta 1941 ali začetkom 1942 smo ustanovili svojo skupino OF v Pražakovi ulici 8, kjer sem bil v službi. Tov. Slapar Stanko, hišnik, Pražakova 8, je bil dalje povezan. Tedaj nas je bilo le pet (Slapar, Prelc Zdravko, Sever Mirko, moj brat Ivan in jaz). Na sestanku sem prosil za povezavo na terenu (Pleteršnikova 28), kjer sem stanoval, pa je tudi drugič nisem dobil. Tako sem ostal povezan v mestu službe. 27. 11. 1943 zvečer so me aretirali domobranci na stanovanju in me zaprli v Št. Petersko kasarno. Istočasno so zaprli sestro Milko, svaka Florjanca Josipa, dalje Bratkoviča Naceta, Zor Ivota, p. Franceta Ačkota, Sluga Vido, Iva, Tončka. Po dvakratnem zaslišanju so Florjanca, Bratkoviča in mene odpeljali 6. 1. 1943 v KZ Dachau. Vse ostale, zgoraj imenovane, pa so že tedaj ali pozneje izpustili. Slugovi, vem, da so bili izpuščeni na intervencijo gestapovca Hriberška.

Tone Bučar,
povzetek iz življenjepisa, napisanega 6. avgusta 1948.

V KZ Dachau sem delal v komandi »Plantaža«. V naši grupi so bili tovariši: Vodopivec, Pestotnik, Zakovšek, Omerza, dr. Rus in Vujčič, Kralj, Snoj, Ažman, skupaj okrog 23 Slovencev. Naš vodja (kapo) je bil Ribič Emil (preje v Ljubljani pri okupacijski policiji), ki ni pritiskal, da se intenzivno dela. Zaradi tega smo imeli dovolj časa za vsakodnevne diskusije o vseh političnih, verskih in družbenih vprašanjih. Tu sem pridobil mnogo novega. Najvažnejše zame osebno pa je bilo to, da sem se notranje prepričal o ničevosti religije.

V taborišču Dachau sem bil na bloku 23 do poletja 1944, dalje pa na bloku 24. Tu smo imeli organizirano socialno pomoč, za Slovence in izredne akcije za Ruse. V lagerju je bilo glavno delo, pomagati ljudem, ki gredo v transporte, ter pomagati Rusom, predvsem onim v kazenski komandi. V naši sobi je bil tudi Kopač Vlasto in on je dajal večkrat iniciativo za kakšno izredno akcijo. Tako sva po njegovi iniciativi s tov. Permanom nabrala in dostavila 92-im ruskim oficirjem skozi več žičnih ograj dva paketa jestvin, par dni pred tem, ko so jih ustrelili. Tov. Legat Ciril, ki je imel socialno pomoč pred menoj v naši sobi, je moral iti na transport, od koder se ni več vrnil. Tudi jaz sem moral decembra 1944 v KZ Buchenwald in takoj dalje v

židovsko uničevalno taborišče Ohrdruf-Thüringen (podružnica Dora). Ne izključujem, da je bil Kopač vzrok, da smo morali na transport.

V Ohrdrufu sem delal od decembra 1944 do februarja 1945, pod zemljo, nato sem bil s pomočjo dr. Vujačiča Vilka, ki je bil za pisarja v SS revirju, dodeljen v SS Revir (bolnica) za kalifaktorja (snažilca bolniške barake). Tu sem dobival od sotovariša Poljaka dnevno radijska poročila s fronte, s katerimi sem dnevno dvigal moralo med sotovariši in pobijal lagerske alarmantne vesti, ki so jih gestapovci namenoma širili v KZ lagerju. Istočasno sem dobil stik z magacinom, da sem pod najtežjimi okoliščinami prinašal v lager perilo, obveze in zdravila najpotrebnejšim, ki so onemogli čakali v posebnih barakah na smrt ali okrevanje.

V koncentracijskem taborišču Dachau sta vladala prve dni decembra 1944 nervoznost in strah pred transportom, za katerega so zbirali SS-ovci pripornike, ki so jih gonili v kopalnico na zdravniški pregled. Ta pregled je kmalu opravljen, kajti za sposobnega spozna zdravnik vsakogar, z redko izjemo tistih, ki so že za laika težko bolni in bi že med vožnjo podlegli naporom. Nato je sledila premestitev na transportne bloke. Tu so se drenjali za transport izbrani piporniki in čakali na odhod. Bledi, lačni in neprespani, saj so prebili noč za nočjo oblečeni, dva in trije na eni postelji.

Tesno je tu, kajti v sobi, ki se da po velikosti primerjati z našim večjim šolskim razredom, se stiska tristo do štiristo ljudi. Postelje so postavljene v tri nadstropja in polne uši. Na obrazih vseh se zrcali skrb pred negotovo bodočnostjo. Resda tudi sedanjost ni rožnata, toda temna slutnja, da se marsikdo ne bo več vrnil živ domov, leži kot mora na njih. Pesem, s katero skušajo nekateri skriti svojo skrb, se čuje kot krik trpinčene duše …

Napoči dan odhoda. Na zbornem prostoru stoje postrojeni piporniki. Zbranih je čez 2.500. SS-ovci pregledujejo njih borno prtljago in mečejo iz vrečk in škatel skromne spomine na dom in druge predmete, ki jim pridejo pod roko. V kupih leže na blatnih tleh suknjiči, nogavice, kosi perila, pisma in druge drobnarije. Vpitje in udarci spremljajo ta uradni pregled. Naposled je tudi to končano in transport se pomika skozi mestece proti postaji. Neprijazni obrazi jih srečavajo. Otroci, nekateri komaj odrasli plenicam, grdijo pripornike, se jim rogajo in jim žugajo. V živinskih vagonih jih odpeljejo. Sredi voza je klop za stražo. Ko se vlak začne pomikati, vzame SS-ovec iz svojega nahrbtnika kos kruha, ga reže na koščke, ki jih meče lačnim ljudem, kakor zverinam v zverinjaku. Ali ga je premagalo sočutje do teh lačnih in trpinčenih ljudi? Ali se hoče na ta način zavarovati pred presenečenji?

Uboga raja steguje roke, lovi koščke kruha, se sporeče in prosi ter moleduje zanje. Tu so zbrane vse narodnosti: Slovenci, Hrvati, Srbi, Italijani, Nemci, Rusi, Poljaki, Francozi, Belgijci, Holandci, Madžari, Grki. Skupno vsak jih zbliža in skupno sovraštvo do nacistične Nemčije jih napravi za tovariše. Po 24-urni vožnji se vlak ustavi na postaji Buchenwald. Na dano povelje morajo brž poskakati iz vagonov in se postrojiti. Straže jih obkolijo in med stalnim zmerjanjem in nečloveškim kričanjem se pomika transport proti taborišču, kjer natrpajo vse ljudi v mnogo premajhno kopalnico, v kateri morajo stisnjeni stoje prebiti vso noč. Ves prihodnji dan je ponovno izbiranje za transport. Izbrani pridejo v transportne bloke, kjer so prepuščeni samovolji in nasilju blokovnih starešin. Oblečeni ležejo na ležišča, na gole deske, ki so v treh vrstah položene ob podolžnih stenah barak.

Po prečuti noči vstanejo ob treh zjutraj, da odkorakajo na postajo. Grozeče in z naperjenimi puškami jih spremljajo straže, pripravljene ustreliti vsakogar, ki bi se drznil stopiti iz vrste. Kam nas pelje vlak, se marsikdo vpraša. Stražarji v vagonih molče in so nepristopni. Vlak obstane po enodnevni vožnji

na majhni tovorni postaji. Iz vagona se usujejo priporniki. Gorje tistemu, ki ni dovolj hiter. Neusmiljen udarec ga opomni, da ni več človek, da je gola številka, prepuščena na milost in nemilost brezsrčnim divjakom. Ohrdruf! Kdo le bi mogel tedaj že slutiti vso grozo, ki bo spremljala to ime majhnega mesteca v pokrajini Thüringen, oddaljenega 100 km od taborišča Buchenwald. Ohrdruf, kraj neslutenih grozot, kraj na tisoče do smrti trpinčenih nesrečnikov! Ohrdruf, masovni grob od gladu, neizmernega gorja in nečloveškega napora telesno in duševno izmučenih ljudi! Ohrdruf, kraj neizbrisne sramote vsega nemškega naroda!

Poleg mesta na gričku se dvigajo zidane stavbe in lesene barake, ki so bile namenjene nemški vojski za vsakoletne manevre. Del teh stavb je obdan z bodečo žico in določen za novo koncentracijsko taborišče. Ob ograji stoje vojaške straže. To taborišče je tajno in ima le šifrirano oznako »S III.« Ves transport zapeljejo v bivšo kantino, kjer ostane dva dni in dve noči. Nato jih po predhodni desinfekciji porazdele po blokih. Začenja se pravi križev pot. Vsako jutro je vstajanje ob pol štirih in ob petih apel. V snegu in mrazu stoje sključene in prezebljene postave, včasih tudi ure in ure, da jih preštejejo in nato odpravijo na delo. Strahotna je vsakodnevna pot. V temi odidejo zdoma in v temi se vračajo domov. Stražarji zahtevajo, da se strogo držijo vrste in neusmiljeno bijejo po njih. Gorje nesrečniku, ki se spotakne ali skuša pobrati coklo, ki mu je zdrknila z noge. Zgodi se, da stražar zgrabi dva nesrečnika, ki sta za trenutek zaostala, in ju vrže pod drveči avto, da ju pregazi – na begu ustreljena, – se glasi zdravniški izvid.

Delavski odredi delajo na različnih krajih. Dela se vsak dan brez izjeme. Zanje ni nedelje, ne praznika, ne Božiča, ne Velike noči. Delati in delati, se glasi ukaz, ker je to delo važno za vojno. Povsod se opravlja težko težaško delo, ki od ljudi terja izredne fizične napore. Gradi se železniška proga, na več krajih, prenašajo se tračnice in pragovi, koplje se in odvaža zemljo in kamenje. Najtežje je delo v rovih brez najprimitivnejših vranostnih naprav. Zato so poškodbe pri delu in smrtne nesreče pri delu običajen pojav, zaradi katerih se nihče ne vznemirja. Stalno so pod strogim nadzorstvom SS-ovskih straž in kapotov ter peddelavcev, ki zahtevajo nepretrgano delo brez odmora. Opoldanskega počitka ni, tudi kosila ne. Neusmiljeno vihte težke gorjače ned ljudmi in mnogokteri se zgrudi nezavesten pod njihovimi udarci. Nadaljnji udarci, ki naj ga spravijo k zavesti, mu vzamejo zadnjo iskro življenja. »Ponesrečil pri delu«, se glasi uradno poročilo. Nemci so ustanovili pravi satanski sistem trpinčenja pripornikov. Za kapote in preddelavce izbirajo namreč po večini kriminalce, ki so voljni slepo se pokoravati ukazom in pobijati, samo da si obdrže prednosti svojega položaja. Bolan pripornik javi stražarju, da ne more več delati. Stražar ga živalsko pretepe in mu nato ukaže skočiti v jarek, poln vode. Nekaj časa mora stati do pasu v vodi. Ko prileze, tresoč se po vsem telesu, iz jarka, mora ponovno skočiti vanj. Potem ga stražar odpelje vstran, ga ponovno pretepe in nato ustreli. Taki primeri niso edini, pač pa značilni za splošno ravnanje s priporniki. Vrstili so se dan na dan v tisočerih oblikah in inačicah.

Da bo ironija popolna, taboriščni vodja v silno veselje in zadovoljstvo SS-ovcev in v zasmeh pripornikov pri odhodu na delo ukaže igrati godbo. Pri izhodu iz taborišča se postavi vsako jutro po apelu jazz godba in igra moderne šlagerje. V koraku defilirajo mimo nje tisoči in tisoči, od nečloveškega napora in duševnih muk sključenih postav, ki se komaj še vlečejo, oblečeni v raztrgane cape, veči-

na brez sukenj, v izpranih tenkih dežnih plaščih, oviti s kosi odej, v raztrganih coklah ali celo bosi. Njih korak je truden in brez življenja. S seboj vlečejo iz surovih desk zbite sanke, na katerih bodo zvečer taboriščniki pripeljali nazaj tovariše, ki bodo pri delu omagali ali umrli. Turoben je ta sprevod – liki v pustne šeme preoblečenih živih okostnjakov. Človeku krvavi srce ob pogledu nanje in ne ve, ali bi se zasmejal ali bi se zjokal nad to smešno – grozno sliko. Odred sledi odredu in SS-ovci vidno uživajo. Tu se zgrudi nesrečnik, ki se je s poslednjimi silami privlekel do izhoda. Vodja raporta skoči kot blazna zver proti njemu in ga tolče z gumijevko po glavi, toda ker ga udarci ne spravijo pokonci, skoči na obnemoglo telo, skače po njem kot histeričen blaznež, dokler revež ne izdihne. To se dogaja skoro dan na dan.

Na apelu se morajo zbrati vsako jutro vsi priporniki, razen tistih, ki so v bolniškem revirju, in tistih, ki so v barakah umrli čez noč. Vsi ostali, tudi težko bolni, ki zaradi pomanjkanja prostorov niso bili sprejeti v revir, pa tudi tisti, ki so v času med vstajanjem in apelom umrli, morajo na zborno mesto. Bolnike podpirajo tovariši, mrtvece pa položе v odejo in jih odneso s seboj. Taboriščni red je krut in ne pozna nobene izjeme!

Zaradi slabe in pomanjkljive hrane – zajtrk ½ l redke juhe, košček kruha z margarino in zvečer ¾ l enake juhe – in čezmernih delovnih storitev, ki se zahtevajo, ljudje vidno pešajo. Kosila sploh ni. Vedno več je bolnikov in smrtnih primerov. Ljudje umirajo v masah od gladu in pretepanja. Pridruži se griža, ki se razvije v pravcato epidemijo. Kdor jo dobi, je izgubljen, kajti izhirano telo ne prenese nobenih naporov več. »Oslabelost srca«, piše na mrliških poročilih in »motnje krvnega obtoka«. Mrtvece slečejo do golega in jih zlagajo na kupe kakor polena. Tako jih zbirajo par dni, dokler ne pride ponje tovorni avto iz K. L. Buchenwalda, da jih odpelje v krematorij. Kasneje, ko zmanjka bencina za prevoz, jih sežgejo na grmadi.

Bolniški revir, v katerega so sprejeti res samo težko bolni, je prenapolnjen. Zdravil, obvez in drugih prepotrebnih zdravniških pripomočkov skorajda ni. Priporniku, ki pride v revir, vzamejo vso obleko, perilo in obutev. Nagi leže po dva ali trije na eni postelji. Prvotno je bil bolniški revir v zidani stavbi, kjer pa ni bilo ne vode ne stranišč! Kasneje so ga premestili v leseno barako. Bolniki so morali sami, bosi in goli po ledu in blatu v novo barako, ki je bila precej oddaljena od starega revirja. Kak turoben pogled je bil na te reveže! Srce se je trgalo v bolečini, ko jih je videl nage, ogrnjene v odejo, le redke pokrite v raztrgano srajco, vso umazano od človeškega blata in krvi. Večina ima otekle noge in debele kot metrska polena, oškropljena z blatom in krvjo. Popolnoma onemogle vlečejo s seboj, zavite v odejo, kar po tleh, in ko jim zmanjka moči, jih puste ležati na snegu in ledu.

Konec januarja se premesti del taborišča v kraj Cravinkel in v takozvani Zeltlager. V Cravinklu spe ljudje v opuščenih municijskih skladiščih, to so bunkerji na pol pod zemljo, brez oken in zračnih naprav. Po težkem delu jih naženejo na gole deske, kjer trudni obleže. Slab zrak jim ne da dihati, zato vstajajo ponoči in hodijo k odprtim vratom črpat svež zrak. Česar jim fizični napori še niso vzeli, jim jemljejo prečute noči. Število onemoglih raste v nedogled.

V Zeltlagerju spe tudi v naj-

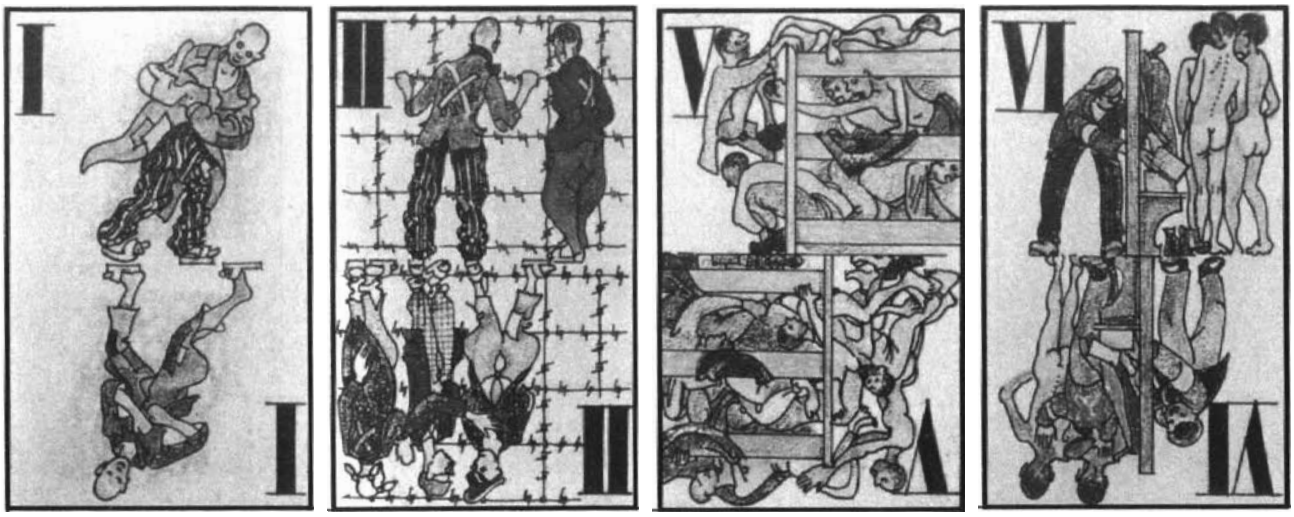

hujši zimi pod šotori. Razmere silijo vodstvo, da onemogle pripornike loči od ostalih, ki so še kolikor toliko sposobni za delo. Ustanove se t. i. »Šonungsbloki«. To so opuščeni konjski hlevi, kjer leže ti živi mrliči na golih ilovnatih tleh, prepuščeni sami sebi. Po vseh štirih se plazijo, ušivi in razcapani. Obleka in obutev, ki se je dala količkaj uporabiti, jim je bila odvzeta in zamenjana s cunjami. Tudi v najhujšem mrazu so pokriti le z eno odejo. Leže tesno stisnjeni drug k drugemu skoro brez znakov življenja, otopeli, s steklenim pogledom in predani svoji usodi. Mnogo jih umre, ne da bi sosedi to opazili. Tako leže v usode polni povezanosti, živi in mrtvi, strnjeni v nepremične klopčiče vse dotlej, dokler mrtvih ne odneso. To se nadaljuje iz dneva v dan kot na tekočem filmskem traku. Prihajajo novi onemogli, umrle odnašajo. Nad vsemi pa vlada predsmrtna tišina in mrtvaški molk. Tu pa tam se iznenada dvigne s klopčiča izmozgana postava, ki skuša z opotekajočimi koraki pobegniti pred grozotno okolico, toda po par korakih se zvrne in obleži nepremično. Nihče ne nudi tem revežem tolažbe v zadnji uri in nihče nima zanje tople besede.

Ker je Ohrdruf izrazito delovno taborišče in vodstvu ne gredo v račun tisoči in tisoči onemoglih, ki leže v barakah brez koristnega dela, se odločijo, da onemogle zamenjajo z novimi, zdravimi ljudmi. Prihajajo novi transporti, onemogle pa odpravijo v taborišče za onemogle, večinoma v Bergen-Belsen, kjer večina dočaka odrešilno smrt. Kako strahotno melje taborišče Ohrdruf, kaže statistika. Pri

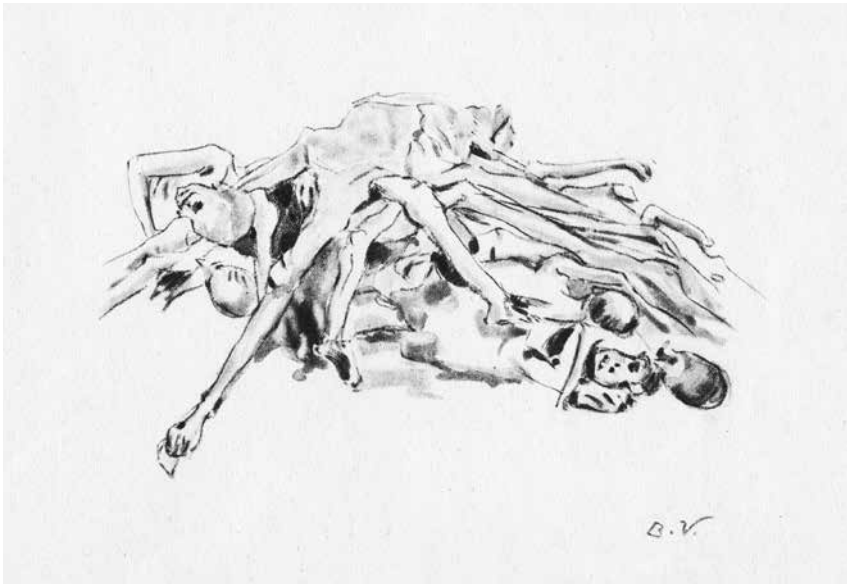

staležu 10.000 do 12.000 pripornikov je umrlo v januarju 1945 več kot 900 taboriščnikov, v februarju okoli 750 in v marcu več kot 700. V vsakem od teh mesecev jih je umrlo od 2.000 do 2.500.

Novodošli vidijo vse to in spoznavajo, da so brezpogojno zapisani smrti, da ni izhoda iz tega strahotnega položaja in da jih čaka ali nagla smrt ali počasno umiranje. V očeh se jim zrcali vsa groza tega spoznanja, postajajo redkobesedni in molčeči, živi mrliči, ki mehanično opravljajo naloženo jim delo. Njih telo je še na tem svetu, duh pa se mudi že v onostranstvu. Vsa teža težke in nepremagljive usode leže na njihove duše in jih napravlja apatične in tope za vse zunanje dogajanje. Občutljivejši zblazne od duševnih muk.

Naglo napredovanje zavezniških armad napravi temu konec. Taborišče Ohrdruf s podružnicama Cravinkel in Zeltlager se evakuira v matično taborišče Buchenwald, ki je oddaljeno 90 km. Pot se mora opraviti peš in kar najhitreje, kajti sovražnik se je že nevarno približal. Nihče ne vpraša, ali bodo že itak oslabeli ljudje zmogli take napore. Na torek popoldne, po Veliki noči, se začne premikati sprevod in koraka nepretrgoma 25 ur, s kratkim opoldanskim počitkom. Kdor obnemore na potu, ga neusmiljeno podere SS-ovska krogla. Krvava trupla leže ob cesti in so od ure do ure bolj pogosto. Vsakih 200 do 300 metrov leži mrlič. Nepokopane leže neme priče sovražne nacistične kulture in obtožujejo svoje morilce.

Drugega dne proti večeru se ustavi karavana na travniku kraj nekega mesta. Izmučeni in onemogli se zleknejo priporniki po tleh in niti ne opazijo, da jih ponoči moči rahel dež. Zgodaj zjutraj se pot nadaljuje. Tiste, ki so jim napori vzeli poslednje moči, obleže. Grozen je pogled na SS-ovce, ki hodijo z dvignjenimi revolverji od gruče do gruče in iščejo svojih žrtev. Pošastno odmevajo streli v megleno jutro … Končno sprevod doseže taborišče Buchenwald. Še sto metrov pred vhodom padajo zadnje žrtve.

Čez štiri dni se začne evakuirati taborišče Buchenwald. Med prvimi, ki ga zapuste, so priporniki iz Ohrdrufa. Več kot 60

tovornih vagonov jih je. V vsakem je natrpanih 80 do 90 ljudi. Štirinajst dni traja ta vožnja. Ljudje ne morejo niti sedeti, kaj šele ležati. Obupne so noči. Prerivanje in kričanje traja vso noč. Ljudje umirajo od naporov in neredki so primeri, ko se pobijajo med seboj, do smrti, da si pribore bolšji prostor. Usodno odmevajo noč za nočjo topi udarci lesenih cokel po glavah neprevidnežev, ki so upali tekom noči zapustiti svoj prostor, da si poiščejo boljšega. Brez usmiljenja so pokončani. Vsako jutro pomečejo iz vagona po dva, tri in več mrličev. Mnogi poskačejo ponoči med vožnjo z vlaka, ker čutijo, da jih sicer čaka neizogibna smrt.

Lakota napravlja iz ljudi blazne zveri, saj dobe v treh tednih le toliko hrane, kolikor zadostuje človeku v normalnih prilikah komaj za tri, štiri dni. So dnevi, ko ne dobe nobene hrane, včasih pa le po dva, tri surove krompirje. Zgodi se, da so zaporedoma tri dni in pol popolnoma brez vsake hrane, nato pa jim dajo liter juhe in 50 gramov kruha! Ko mladi Rus, ves onemogel še prosi za kruh in kliče z vagona »essen, essen«, izdere mimoidoči vodja transporta revolver in s strelom v usta ubije človeka, ki se je ves sestradan drznil glasno prositi hrane. Neusmiljeno kosi koščena žena med vožnjo, in kolikor jim naravna smrt prizanese, jih postrele SS-ovci na končni postaji v Landshutu, kajti onemogli so le nepotrebno breme na maršu. Po 14 dneh vožnje in prebivanja v vagonih se nadaljuje pot peš. Karavana do smrti izčrpanih ljudi se vleče po cesti. Hodijo ves dan, toda več kot 15 km ne zmorejo dnevno. Grozo vzbujajoč je pogled na to karavano smrti, na te počasi se premikajoče žive skelete, ki se vlečejo kot umirajoča pošast po široki cesti. Brez glasu – živi avtomati. Sliši se le topotaje na tisoče lesenih cokel. Tu pa tam se kdo opoteče ali stopi iz vrste, da bi se odpočil, toda s prestreljeno glavo obleži kraj ceste. Za hrano se vodja transporta ne briga več. Na čelu sprevoda koraka s svojo ljubico, ki je oblečena v moško vojaško obleko in tesno objeta s sadističnim nasmehom na ustih silita reveže, da jima slede. Od gladu onemogli in do blaznosti sestradani trgajo travo, da vsaj malo utešijo svoj glad. Ko se vlečejo mimo njiv, se spuste v sveže razore ob cesti, in kdor ima srečo, izkoplje z naglimi kretnjami kak krompir ob nepopisno zavisti ostalih. Nakopičena zemlja ob robu njiv je brž razkopana z golimi rokami in izstradanci se vržejo na zagrebljeno na pol že segnito podzemsko kolerabo in si jo trgajo drug drugemu iz rok. Za seme vsejana repa in kislica jim pride posebno prav. Streli stražarjev, ki jih hočejo držati v redu, jih ne plašijo več. Glad je močnejši! Strel rani dva tovariša, ki se mukoma vlečeta dalje. Tudi to ne ustraši ostalih. Srečen, kdor najde ob robu ceste polža. Po ure in ure strme med hojo nemo predse, oprezajoč za polži, ki jih nekateri kar surove zaužijejo. S smetišč pobirajo olupke in preperele kosti, ki jih s kamni stolčejo v prah in pojedo.

Po sedmih dneh hoje je tega strahotnega potovanja konec. Namembni kraj – taborišče Dachau – doseže le majhno število preostalih. Grozen je pogled nanje. Ko prestopijo vrata taborišča, jih zapuste zadnje moči, vzdrževane le z obupno voljo do življenja; onemogli obležе, le najkrepkejši se plazijo po vseh štirih čez zborni prostor.

Zapis sta nam predala v objavo hči Darinka Kovačič in sin Vojko Bučer. Življenjepis (pisalni stroj) in lastnoročno napisano pot v taborišče Ohrdruf hrani sin Vojko Bučer.

Dr. Aleksander Lunaček

Dnevnik zadnjih dni pred osvoboditvijo taborišča Dachau

Dnevnik je začel pisati dr. Aleksander Lunaček, piporniška številka 66844 v taborišču Dachau, teden dni pred osvoboditvijo po ameriški vojski do repatriacije (od 22. 4. 1945 do 27. 5. 1945).

22. 4. 1945. Nedelja.
Polno nasprotujočih se vesti, vedrih in turobnih ugibanj, ali bo taborišče evakuirano ali ne. Pisali nismo več domov, čeprav bi bili na vrsti.
23. 4. 45. Pondeljek.
Komande so šle na delo, kakor običajno.
25. 4. 45. Sreda.
Bili smo še na delu, kakor običajno, a vse je kazalo, da delo ne bo več dolgo trajalo.
26. 4. 45. Četrtek.
Zjutraj je bil apel. Po apelu smo se vrnili na blok. Nastopila je pomožna policija. Dopoldne smo nastopili z opremo. Od malega, kar sem še imel, sem vzel le najpotrebnejše. Evgenove stvari sem moral reducirati. Na zbornem prostoru so izločili Nemce, Ruse in še nekatere narodnosti, zato da zapustijo taborišče. Po vrnitvi na blok zopet ugibanje, kaj bo z nami. Čeprav je bil očividno izdan ukaz za evakuacijo, nekateri še vedno upajo, da morda ostanemo in se rešimo poti v negotovost, poti, ki bi pomenila za marsikoga smrt. Od časa do časa slišimo zamolklo bobnenje, detonacije bomb ali mogoče že topov. V taborišče prihajajo zunanje komande in transporti iz drugih taborišč, deloma v strahotnem stanju. Opravljajoč službo pomožnega reditelja, sem videl slike, ki jih ni mogoče popisati, niti podati v filmu.
27. 4. 45. Petek.
Noč je minila dokaj mirno, pohvalil bi se lahko celo, da bi jo truden, kot sem bil, prespal izredno dobro, če ne bi bilo motnje, ki je zopet pokazala, s kakšnimi ljudmi moraš prenočevati. Zjutraj smo spali dlje časa kot običajno, ob osmih je bil zbor z opremo. Iskali so zaostale pripadnike narodnosti, ki so bile izločene prejšnji dan. Stali smo v negotovosti kaki dve uri, potem smo bili poslani nazaj na blok. Zopet ugibanja, v kolikor nas ne omejuje utrujenost in tu in tam nastajajoča apatija. Opravljal sem službo reditelja, neprijeten posel, ki bi se ga rad rešil. Opoldne sem moral nekoliko leči, srce mi je utripalo kot ob težki bolezni. Vendar sem moral popoldne zopet za par ur v službo. Obenem smo se potrudili, da rešimo iz transporta Jugoslovane, ki so jih v taborišču vodili kot Nemce ali Italijane. Proti večeru prinese starešina bloka novico, da danes ne gre naprej noben transport, niti tisti ne, ki so ga ves dan pripravljali. Veliko veselje na bloku. Ljudje so že skoro prepričani, da je šla neposredna nevarnost evakuacije mimo nas. To vero utrjujejo vesti, da zavezniške vojske hitro napredujejo in delajo obroč okoli Monakovega, da so oklopne izvidnice blizu, da se pojavljajo znaki razsula na nemški strani itd. Gotovosti seveda še ni nobene in bojimo se, da nam noč ali prihodnji dan ne prineso neprijetnih presenečenj. Zvečer se vrne del transporta, ki je odšel prejšnjo noč. V dežju, ki pada med bliskanjem in grmenjem, odhajajo ljudje na bloke. V taborišču je disciplina močno popustila. Bilo je že več napadov na skladišča, ljudje odnašajo, kar jim pride pod roke, ne glede na to, da s tem ogrožajo preskrbo tovarišev sotrpinov. Rediteljski zbor sicer opravlja svojo službo, ni pa kos nalogi. Saj so med samimi redi-telji tudi ljudje, ki samo gledajo, kje bi kaj »organizirali« zase in in svoje pajdaše.
28. 4. 45. Sobota.
Noč je minila dokaj mirno. Službe reditelja ne opravljam več, ker je bila prenaporna zame. Pa tudi drugače bi se je rad znebil, iz razloga, ki sem ga že nakazal. Med deveto in deseto uro smo slišali neobičajno dolgo zavijanje siren. Iz tega smo sklepali, da morajo biti v bližini zavezniški oklopni oddelki. Vendar pozneje ves dan ni bilo novih znakov, da se nam približujejo zavezniki. Grmenje topov smo še vedno čuli samo iz daljave. Popoldne smo

se preselili iz 18. v 6. blok. Razume se, da je selitev zahtevala mnogo umazanega dela. Šele ob taki priliki vidiš, v kakšnem gnoju živimo.

29. 4. 45. Nedelja.

Po slabo prespani noči sem vstal dokaj zbit. Prva novica, ki je šla od ust do ust, je bila, da vihra nad glavnim vhodom v taborišče bela zastava. **Vse je hitelo proti zbornemu mestu, da se prepriča na lastne oči, ali je novica resnična.** Bela zastava je bila res izobešena, očividno zato, da pokaže, da taborišče ne bo branjeno. Druga novica je bila, da je poveljnik taborišča izročil upravo starešini taborišča (Lagerälesterju). Ta je pozval posamezne narodnosti, da imenujejo po enega svojega zastopnika. Največ skrbi nam povzroča vprašanje, ali bo uspelo ohraniti red in mir, predvsem pa oskrbeti prehrano za tolikšno množico ljudi. Še vedno prihajajo v taborišče novi transporti. Pravijo, da je v taborišču že nad 35.000 ljudi. Dejansko so bloki prenapolnjeni. Na 19. bloku je bilo čez noč 2.500 ljudi, vsaj tako mi je pravil tov. Egon. Transporti so povečini v obupnem stanju. Ljudje se vlačijo kot sence in umirajo na poti od popolne izčrpanosti. Nekatere morajo od glavnega vhoda do bloka pripeljati z vozom, ker ne zmorejo več nekaj sto metrov poti. O transportih pripovedujejo strašne stvari. Bile so skupine, ki so potovale več tednov, deloma skoraj brez hrane. Kdor je omagal, je bil ustreljen. Prebivalstvo v nemških krajih je odganjalo ljudi celo tedaj, ko so prihajali prosit malo vode. Na Češkem so kmetje radi dajali kruh, jajca, surovo maslo in druga jedila.

Čez noč so se morali zavezniški oddelki močno približati. Poleg topovskih strelov slišimo regljanje strojnic in pokanje pušk. Bilo je tudi nekaj močnejših detonacij, za katere ne vemo, kaj pomenijo. Sploh si je težko napraviti sliko o poteku vojaških operacij v okolici. Taborišče je v ravnini, mi se lahko gibljemo samo med bloki, od koder nimamo nobenega razgleda. Vse naše zaznavanje zunanjih dogodkov je omejeno na akustične vtise. Vsak si po svoje razlaga, kar čuje. Splošno mnenje pa je, da smemo upravičeno upati, da bodo zavezniki zasedli taborišče v nekaj dneh, če ne že v nekaj urah.

Hrano dobivamo še dokaj redno, včasih je celo boljša, kot je bila pred samaupravo. Seveda smo postali silno skromni. Včeraj smo dobili za kosilo grahovo juho, v kateri so bili tu in tam sledovi krompirja. Ta juha, precej redko zakuhana s posušenim, deloma črvivim grahom, se nam je zdela odlična jed, ki nam je šla imenitno v slast. Saj je bila zares odlična v primerjavi z juhami, ki smo jih dobivali za kosilo zadnje mesece. Na vodi redko zakuhano korenje ali repa ali krompirjevi olupki brez vsake zabele. Zelo primanjkuje kruha. Osminka kruha res ne more zadoščati za ves dan. Če še tako štediš, ti zmanjka kruha vsaj za kosilo, če ne že za zajtrk.

Osvobojenje je tu!

Baš smo zaužili skromno večerjo, ko se malo pred polšesto uro zvečer raznese glas, da so tu Američani. Vse dere iz bloka, čeprav je rečeno, da je to prepovedano. Nekateri poljski tovariši prineso od nekod poljsko zastavo, da jo razvijejo na bloku. Hitim na zborni prostor in vhodno poslopje. Tu se odigravajo nepopisni prizori. Na drugi strani žice so že ameriški vojaki. Zaporniki jih pozdravljajo s prekipevajočim navdušenjem. Klicanja, mahanja z rokami, ploskanja ni konca ne kraja. Ljudje se objemajo, poljubljajo, jokajo od veselja. Nekateri splezajo na vhodno poslopje, vdro v notranjščino in prineso na okna slike predstavnikov osovraženega režima, da jih pred očmi množice ob ogromnem navdušenju raztrgajo na kosce. Vidimo, kako ameriški vojaki ženejo razorožene esesovce, držeč roke kvišku. Vse naokrog je še streljanje, krog1e zvižgajo nad nami. Takrat, ko padajo streli na gosto, se ljudje malce umaknejo ali popadajo na zemljo, toda takoj se poženejo zopet k ograji. K sreči žrtve niso prevelike. Nekaj zapornikov je ranjenih, eden menda ubit. Esesovce gonijo iz bunkerjev in drugih skrivališč. Zaporniki pomagajo iskati skrite Nemce. Nekatere pobijejo, druge odpeljejo.

Srečujem znance. **Od veselja skoraj ne moremo govoriti. Po tolikem času smo vendar dočakali osvoboditev iz suženjestva, šele zdaj smem upravičeno upati, da smo ušli usodi, ki so nam jo namenili trinoški osvajalci in njih domači hlapci.** Prekipevajoče veselje kali samo skrb za svojce v domovini in pa spomin na številne sotrpine, ki se ne bodo nikdar več vrnili. Večkrat se spomnim na Slavo, na sorodnike in prijatelje doma. Rad bi jim sporočil, da sem še živ in da upam, da se kmalu vidimo v osvobojeni domovini. Uboga moja ženka, tako požrtvovalno

Poklon žrtvam dachauskih procesov, Miro Mihevc, Boris Uzar, preživel grozodejstva taborišča Dachau, in Branko Semolič

Spredaj častni člani SID, Sonja Vrščaj, bivša taboriščnica taborišča Auschwitz, zadaj dr. Božo Repe, dr. Andrej Ule, predsednica SID Vesna Dobre in mednarodni delegat CID Anže Šinkovec

Udeleženci letnega srečanja 2014

Prof. dr. Andrej Ule, mednarodni delegat v CID-u

Polaganje venca na osrednji proslavi v spominskem parku taborišča Dachau

Poklon žrtvam v Leitenbergu

Oznake taboriščnikov

Člani SID

Polaganje venca na osrednji proslavi v spominskem parku taborišča Dachau

Spoštovani Max Mainnheimer

Albin Kobentar, bival je v baraki 24.

Nema priča grozodejstev na Leitenbergu

Dachau

Svečanost pri spomeniku marša smrti

Hribi, ki jih omenja Alja

se je trudila, da bi mi pomagala. Sedaj upam, da ji bom lahko povedal, da njene žrtve niso bile zastonj. Potem se zopet in zopet spomnim na Evgena, s katerim sva tolikokrat govorila o vrnitvi, pa na Franceta in na vse druge dobre znance. Težka je misel, da jih na povratku ne bo med nami. Ameriški vojaki na hitro pregledujejo taborišče, delajo zapiske in slikajo, kolikor jim dopušča čas. Točnejše ugotovitve bodo napravljene pač pozneje. Pa saj je dovolj, če pregledajo enega izmed zaprtih blokov. Božo mi je pravil, da se je ameriški vojak kar zgrozil, ko je videl trupla sestradanih okostnjakov. Pregledali so že množico trupel poleg krematorija, krematorij sam itd.

30. 4. 45. Ponedeljek.

Noč je bila dokaj nemirna. V bližini taborišča nameščene baterije zaveznikov so streljale v smeri Monakovega. Deloma zavoljo streljanja, deloma zaradi premočnih doživetij prejšnjega dne nismo spali dobro. Zjutraj smo imeli apel na bloku, potem miting Jugoslovanov, ki ga je vodil že novi odbor. Ker primanjkuje vode, kuninja ni zmogla pripraviti tople hrane. Dobili pa smo izdatno mrzlo hrano: četrtinko kruha, veliko (menda osemstogramsko) mesno konzervo na dva moža za kosilo in konzervo paštete za večerjo. Marsikateremu je del prejetega obroka ostal, saj nismo vajeni tako krepke hrane. Kar nas še teži, je silna gneča na bloku, ki je tem neprijetnejša, ker manjka vode, stolov itd. Ne moreš se očistiti, nimaš prostora, da bi mirno použil jed, spi nas pet na dveh ozkih posteljah. Tolažimo se, da bo tudi to polagoma minilo in da dobimo primernejše prostore. Na bloku je že več radioaparatov, ki nas informirajo o dogodkih na bojiščih. Obenem zvemo iz raznih virov podrobnosti o usodi tovarišev v drugih taboriščih. Žrtev je ogromno. Šele sedaj zvemo, kakšna nevarnost nam je pretila. V petek teden je bil že izdan ukaz, da odženejo iz taborišča vse zapornike z bolniki vred. Ker tega niso mogli izvršiti, so bile baje določene tri nemške divizije, da taborišče uničijo. Hitri pohod ameriške vojske je preprečil nakano.

1. 5. 45. Torek.

Prvi maj. Dopoldne smo imeli svojo proslavo praznika dela Jugoslovani. Opoldne je sledila proslava ob navzočnosti zastopnikov ameriške vojske. Tam, na zbornem prostoru, kjer smo tolikokrat nastopali kot sužnji, smo se prvič zbrali k skupnemu nastopu kot svobodni ljudje. Pred proslavo smo dobili za kosilo enolončno jed, ki pa je bila kar odlična: fižolova juha z dodatkom konzerviranega mesa in slanine. Manjkalo je edino kruha, ki ga do opoldne še nismo prejeli. Vendar smo imeli občutek, da smo se nasitili, občutek, ki ga poprej nismo poznali, razen če smo se najedli jedil, poslanih od doma. Škoda, da je vreme neprijetno. Že nekaj dni je bilo hladno, danes je večkrat začel po malem naletavati sneg. Vsi si želimo sonca, ki bi nam ogrelo premrzle ude. Še bolj si želimo zveze z domom. Vedno znova hite misli domov.

Stanovanjske razmere so težke. Gneča v sobi je posebno huda, ker je vreme slabo in se vsi drenjajo po sobah. Vode še vedno primanjkuje, zato se ljudje ne morejo očistiti, kakor bi bilo treba. Včeraj sem po več mesecih našel v srajci uš, pa se bojim, da ni edina. Zvečer poslušamo, ležeč na pogradih, radijska poročila. Glavne novice so: smrt Hitlerja, predlogi za kapitulacijo, napredovanje zavezniških vojsk, razsulo nemško-italijanske vojske v Italiji, podrobnosti o koncu Mussolinija ni, kar najbo1j zanima nas Slovence, zasedanje naših krajev po osvobodilni vojski, zlasti v Primorju.

2. 5. 45. Sreda.

Dan brez posebnih dogodkov v taborišču. Opoldne sem obiskal Boža Škerlja. Na prosekturi sem videl nekaj trupel, žrtev prestanega gorja. Strašen pogled, pri katerem se zgroze tudi vojaki, vajeni marsičesa. Umrljivost je še vedno visoka. Okrog sto ljudi dnevno. Pravijo, da je v taborišču okrog poldrug tisoč sestradanih trpinov, ki jih ne bo mogoče več rešiti, ker jim zavoljo dolgega trpljenja in stradanja notranji organi enostavno ne delujejo. Poizkušajo z injekcijami, a niti to ne pomaga.

Izšla je prva številka »Dahavskega poročevalca«!

3. 5. 45. Četrtek.

Razmere na bloku so slej ko prej težke. Gneča je tolikšna, da se komaj prerineš skozi sobo. Ni prostora, da bi obroke hrane použil sede in v miru. Ni perila, da bi se preoblekel. Pogradi so zamazani, mrčesa v njih ne manjka. Tako vsi komaj čakamo, da bi bilo kaj ukrenjeno za rezredčenje ljudi na blokih, če že ni možna preselitev v nova stanovanja. Tolažijo nas, da bo vse urejeno, ko prevzame taborišče nova uprava. Včeraj smo izvedeli, da je nemška vojska v Italiji in delu Avstrije brezpogojno kapitulirala. To nam daje

novo upanje, da bo Slovenija z Ljubljano kmalu brez težjih bojev osvobojena. Upam, da je doma vse v redu, vendar me skrbi, kako gre Slavi in drugim svojcem. Silno rad bi kmalu izvedel kaj zanesljivega. Zvečer po apelu smo odšli na zborni trg, kjer smo bili priča prizoru, čigar osrednjo figuro je predstavljal bivši Raportführer Bedcher. Preoblečen v progasto priporniško obleko, gologlav, ostrižen á la »Hitlerstrasse«, je moral stati z dvignjeno desnico na balustradi vhodnega poslopja, dočim je spodaj zbrana množica žvižgala, ga zasmehovala in mu grozila. Mož je bil eden izmed zloglasnih priganjačev pripornikov v taborišču, ki ima nedvomno na vesti marsikatero življenje. Zato pač ni nikogar, ki bi bil mnenja, da si ne zasluži današnje usode. Seveda pa je v takem in podobnem nastopu množice vedno nekaj, kar ni brez neprijetnega priokusa.

4. 5. 45. Petek.

Danes so me povabili, da bi pomagal v uradu za izpolnjevanje vprašalnih pol v svrho repatriacije, ker, da znam angleško. Seveda sem se povabilu odzval in takoj začel z delom. Hrana se dnevno izboljšuje in obljubljajo nam, da bodo sledila nova izboljšanja. Tako je upanje, da se bomo že pred odhodom domov nekoliko popravili, kar je za večino od nas nujno potrebno. Sam se dokaj bolje počutim. Srce mi že nekaj časa ne dela več težav, samo prehlada se ne morem znebiti. Upam pa, da bo z lepšim vremenom minil tudi ta.

5. 5. 45. Sobota.

V pisarni delo še ne gre od rok, kakor bi bilo treba. Iz blokov nismo dobili v slovenščini izpolnjenih vprašalnih pol, da jih začnemo prestavljati v angleščino. Med drugimi tovariši pomaga v pisarni starejši sin pesnika Zupaničiča Marko. Danes mi je pokazal par pesmi, ki mu jih je poslal oče v taborišče. Nastale so v polpreteklem času in niso bile še nikjer objavljene. Predlagal bom tov. Smasku, da izbere to ali ono za recitacijo.

6. 5. 45. Nedelja. Danes zjutraj smo slišali, da je Ljubljana končno osvobojena in da so vanjo že vkorakali partizanski odredi. Z nestrpnostjo pričakujemo potrdila te vesti, ki bi pomenila za nas veliko olajšanje. Saj bi bili potem sigurni, da je konec nevarnosti za naše drage. Danes mineva teden dni, kar smo bili osvobojeni, pa smo postali že kar nestrpni. Hrana je dobra in se kar vidno popravljamo, ampak na blokih so razmere še vedno neprijazne. Predvsem nas vleče domov, venkaj iz okolja, kjer smo toliko pretrpeli, k svojcem, ki nas gotovo nestrpno pričakajejo.

7. 5. 45. Ponedeljek.

Vest, da je Ljubljana osvobojena, ni bila potrjena. Pač pa smo zvedeli po radiu, da so partizanske čete zelo blizu in da lahko padec Ljubljane pričakujemo vsak čas. Popoldne smo tudi čuli, da je Nemčija dokončno kapitulirala. V taborišču bomo proslavili ta dogodek jutri dopoldne. Delo v pisarni gre sedaj dobro od rok. Upamo, da bomo Jugoslovani končali svoj posel v desetih do štirinajstih dneh. Seveda smo namenjeni delo pospešiti kolikor mogoče, da bi se naša vrnitev ne zavlekla po naši lastni krivdi.

8. 5. 45. Torek.

Vojna v Evropi je končana. Danes kmalu po polnoči je bila v Berlinu podpisana brezpogojna kapitulacija vseh nemških vojnih sil. Mirovne proslave v taborišču se nisem mogel udeležiti, ker je v pisarni preveč dela. Izvedeli smo tudi, da je bila Ljubljana šele sedaj osvobojena. Mislim na veselje, ki mora tamkaj vladati v teh urah in težko mi je, da sem sam med pregnanci daleč od doma. Spet in spet ugibamo, kdaj se utegnemo vrniti. Radi slišimo izjave, da bo naš povratek pospešen, a obenem smo skeptični, ko vidimo, da za pospešitev ni pravzaprav ničesar storjenega. Deset dni je minilo, kar je dospela semkaj ameriška vojska, pa lahko prav tako mine še deset dni. Živimo še vedno stisnjeni na bloku v neznosnih higienskih razmerah, samo hrana se je izdatno izboljšala. Ker so naši stanovanjski pogoji tako slabi, je v taborišču slej ko prej mnogo bolezni. Pravkar mi je pravil dr. Mis, da je prišlo danes v revir (bolnišnico) 197 zapornikov z novimi primeri pegavca. Celo izdatno povečanje obrokov hrane ima različne posledice. Po eni stran se ljudje kar vidno popravljajo, po drugi strani pa je zopet porasla driska. Ljudi, ki se niso mogli prej toliko časa do sitega najesti, je prijela sedaj

nekakšna požrešnost. Nekateri pojedo, ali bolje rečeno, pogoltnejo pri priči vse, kar dobe v roke, namesto da bi si obroke razdelili in jih použili smiselno v primernih razdobjih. Tovariši, ki imajo priliko, da pridejo iz taborišča, vidijo in pripovedujejo marsikaj zanimivega. Strahotne slike nudi krematorij. Ogromne skladovnice trupel čakajo na upepelitev. Pravijo, da jih je nad 2.000. Nekaj slik iz krematorija je prinesel »Poročevalec«.

11. 5. 45. Petek.

Zadnje tri dni se ni zgodilo nič posebnega. Sam sem z nekaterimi tovariši še vedno zaposlen pri prevajanju vprašalnih pol. Reči moram, da kar nekam težko delam po osem ur dnevno. Delo je monotono in tem neprijetnejše, ker je v pisarni huda vročina. Vročina je prav poletna, dočim smo lansko leto v tem času še pošteno prezebali, nam je letos vroče. Seveda so dnevi prekrasni. Ne uživamo jih, kakor bi radi, ker smo zaprti med barakami. Zadnjič sem se povzpel na nek tovorni voz, toliko da sem videl čez zid, ki oklepa taborišče. Po tolikem času sem videl zeleno ravan, poljske nasade, gozd. V splošnem spada vse to k tako imenovani plantaži, kjer je delalo toliko pripornikov. Na pokrajini ni nič posebnega, vendar me je obšla silna želja, da bi šel ven iz ograjenega taborišča, pobegnil magari čez obzidje. Prav nič se ne čudim, da priporniki dnevno uhajajo, čeprav je samovoljno zapuščanje taborišča strogo prepovedano in je beg nevaren.

12. 5. 45. Sobota.

Danes so raznesli vest, da je prišel iz ameriškega glavnega štaba nalog, da je treba v osmih dneh taborišče izprazniti in nato uničiti. Sprva ni nikdo prav verjel tej novici. Rekli smo si, da gre pač za novo »parolo«, kakršne nastajajo vsak dan v razmerah, v katerih živimo. Pozneje je bila vest potrjena. Vsi smo čutili veliko olajšanje. Saj smo od dneva do dneva nestrpnejši. Razmere na blokih so res nevzdržne. Podoba je, da v kratkem času taborišča sploh ni mogoče spraviti v red. Hrane je dovolj, a je za sestradane ljudi neprimerna. Konzerve in zopet konzerve, pa težak svež kruh, to je glavna hrana. Baš mi je pravil tovariš, da je že od ameriške zasedbe, torej ne v polnih dveh tednih, umrlo v taborišču okrog 1.300 ljudi. V blokih je gneča in nered, ker discipline ni. O snagi ni govora. Manjka vode. Perila ni mogoče menjati z nikomer, prvič, ker ga ni, drugič, ker ni vode. Ljudje v tej vročini ob trdi hrani nimajo kaj piti, razen pičlo odmerjenih obrokov kave ali čaja. Danes opoldne sem bil pošteno lačen, ker nisem uspel pojesti niti mesne hrane niti svežega kruha. Rekel sem, da je boljše stradati, kakor zboleti. Po odločitvi ameriškega poveljstva je sedaj upanje, da se res kmalu vrnemo domov. Močno smo se že bali, da se bo repatriacija zavlekla, kajti tempo preurejanja taborišča pod novo upravo do sedaj ni bil baš vzpodbuden. Vedno znova pripovedujejo tovariši o usodi, ki je zadela številne internirance po raznih taboriščih v Nemčiji in ki smo ji sami po sreči ušli. Kapo krematorija trdi, da je bilo za nas priravljeno uničenje s strupom po blokih. Pravijo, da je bilo v Auschwitzu pomorjenih vsega skupaj okoli štiri in pol milijona ljudi. Drugi pripovedujejo, kako so ljudi kastrirali ali sterilizirali z obsevanjem in operiranjem in celo z dresiranim psom (v Auschwitzu). Priča sta dr. Pintar in dr. Schuster (?). Pripovedujejo, kako so v taborišču Dachau dnevno pobijali ljudi. O tem sem slišal marsikaj že prej. Uničevali so nas do konca, to smo videli. Toda v zadnjem času je bilo uničevanje bolj prikrito, prej je bilo javno. Esesovci so streljali ljudi tako rekoč za zabavo. Zdolgočaseni esesovci so poklicali poljubnega pripornika, mu vzeli čepico in jo vrli čim dalj proč. Nato so zahtevali, da jo prinese nazaj. Čim pa se je pripornik oddaljil, so streljali nanj. Na plantaži so streljali na vsakogar, ki je za hip prenehal delati. Priporniki so služili za tarče pri strelskih vajah itd. Razmere v Natzweilerju mi je opisoval tov. Perdan (lega taborišča, voda, postopanje z oslabelimi in bolnimi, delo v tunelu, pretepanje, petrolej v hrani itd.). Poglavje zase je poizkusna postaja v dachauski bolnici in postaja za malarijo (prof. Schilling). Mučenje pripornikov je bilo po taboriščih na dnevnem redu. Mučitelji so bili izredno iznajdljivi v izmišljanju novih metod, včasih strašnih, včasih na pol smešnih. Tek golih pripornikov v krogu, s kostmi v rokah ob naskakovanju volčjakov, igla pri slikanju in sl.

13. 5. 45. Nedelja.

Ves dan smo pisali sezname po 25 jugoslovanskih pripornikov. Pravijo, da je delo nujno in da pojdemo na pot tem naprej, čim hitreje ga opravimo.

14. 5. 45. Ponedeljek.

Torej ne povratek, marveč samo selitev v drugo taborišče. Danes

nam je bilo uradno sporočeno, da se Jugoslovani (poleg Rusov, Čehoslovakov in Italijanov) preselimo iz taborišča v Dachauu v taborišče 20 km od Monakovega, baje pri Schleisheimu. Preseljevanje začne že jutrišnji dan. Od jugoslovanskega odbora sem bil določen, da pojdem s prvo skupino, ker razumem angleško.

15. 5. 45. Torek.

Danes, kmalu po 10. uri dopoldne, je naša skupina nekaj nad 300 mož zapustila dachausko taborišče. Pred odhodom sem se poslovil od Trecza Janzinskega, Idžija in še nekaterih tovarišev Poljakov. Po večini so bili reakcionarji, da celo pod vplivom klerikalne propagande, kot tovariši pa so bili do nas korektni.

Ko smo skozi glavna vrata zapuščali taborišče in zasedli tovorne avtomobile, sem imel čuden občutek olajšanja. Točno po 13 mesecih odhajam iz kraja, kjer sem preživel najhujše dni svojega življenja in kjer sem mnogokrat podvomil, ali pridem živ od tod. Zbogom tisoč in tisočkrat prekleti kraj, zbogom ta mučilnica in uničevalnica ljudi, kjer so človeka oropali vsega človeškega dostojanstva in ga ponižali na stopnjo živali, zbogom grobišče tisočev sotrpinov, ki so omagali pod težo preizkušenj. Grobišče, da grobišče, toda grobišče brez grobov. Velika večina umrlih je bila upepeljena, njih pepel pa vržen v jamo, od koder ga je esesovska drhal lahko jemala za gnojenje rastlin. S seboj imamo žare z nekaj pepela iz te jame. Dragi Evgen, nemara je tu vmes vsaj majcen drobec tvojega sežganega trupla, nemara se bo vsaj ta drobec vrnil v domovino, kamor Tebi ni bilo sojeno vrniti se.

S tovornim avtomobilom smo se odpeljali naprej do kotlarne, kjer je na travniku postavljena kopalnica in razkuževalnica. Naprava je povsem ameriška, vsa v šotorih in na kolesih. Tudi postopek je ameriški, kopanje in razkuževanje na tekočem traku. Pri vhodu se slečeš, obleko in perilo odložiš v veliko vrečo, čevlje in prtljago v manjšo vrečo s številko. Kar gre v veliko vrečo, ne vidiš več, vse to pač odvažajo in uničijo. Prtljaga v manjši vreči gre na voziček, ki jih odpeljejo na drugo stran šotora. Tam jo dobiš nazaj, preden zapustiš razkuževalnico. Ko si se slekel, dobiš milo in vstopiš v kopalnico s prhami. Tam se okoplješ. Na drugi strani kopalnice dobiš novo obleko, vključno nogavice in čevlje, če so stari količkaj iztrošeni. Ko si se oblekel, ti s posebnim aparatom napihajo v obleke razkužilni prašek in razkuževanje je opravljeno. Vsa procedura je trajala od 20 do 30 minut.

Na travniku smo v senci drevja čakali na avtomobile, da nas odpeljejo dalje. Prva skupina je čakala dobro uro, a to je bilo dobro, kot smo se pozneje prepričali, kajti ko so tovorni avtomobili prišli in nas naložili po 24 na vsak voz, je šlo s tako brzino v smeri Monakovega, da bi se bil, razgret od kopanja, marsikdo prehladil, ako ne bi imel prilike ohladiti se.

Med vožnjo se mi je zdelo, da sem svobodnejše zadihal. Po dolgem času sem videl zopet odprto pokrajino, pred seboj cesto, ob cesti drevje, travniki, hiše, vse v krasnem zelenju. Hotel bi bil, da bi se voz malce zaustavil, da bi se bolj natanko razgledal okrog sebe. Ampk Amerikanec ob volanu je podil in pri tem ravnodušno žvečil zvečilni gumi, ne vedoč, kako je pri duši nam, ki smo toliko časa gledali samo sive barake, žico in obzidje. Pot ni bila dolga. V Freimannu poleg Monakovega smo zavili na dvorišče vojašnice, ki so jo Američani določili za nekakšno prehodno, karantensko taborišče bivših internirancev. Vojašnica je ogromna, a močno razbita, nekaj od letalskih bomb, še bolj od strelov v nedavnih bojih. Streha je vsa v luknjah, stekla na oknih so razbita, ponekod so eksplozije granat odnesle obsežne ploskve zidu in stropov. Vodovod in električna napeljava ne delujeta, v notranjščini velikanskih poslopij je strahovit nered. Vsi smo malce poparjeni, saj smo si predstavljali, da bo naše novo bivališče nekoliko udobnejše.

Ameriški vojaki nas napotijo v 4. nadstropje trakta ob glavnem vhodu. Tu si začnejo tovariši urejati sobe, v prvi vrsti prinašajo postelje, slamnjače in drugo posteljnino, kolikor je je. Tudi sam pridno nosim, da sem ves oznojen. A komaj je v sobi glavno, kar rabimo, se izkaže, da smo zasedli sobo, ki je namenjena Rusom. Začnemo se seliti v nižje nadstropje. Zopet nosimo prtljago, postelje, mize itd. Pa pride ameriški častnik in nam pove, da je za nas določen povsem drug trakt vojašnice. Popelje nas tjakaj, zopet v 4. nadstropje. Tu začnemo na novo z urejanjem sobe. S 16 tovariši dobim dokaj prijazno sobo. Tov. Pavčič in jaz si poiščeva postelji v eno nadstropje, ju temeljito očistiva, dobiva slamnjače in odeje ter sva ravno tako daleč, da skleneva malce

odpočiti se, ko me pokličejo, da prevzamem s še enim tovarišem mesto tolmača in povezovalca med Američani in našo skupino. Grem h glavnemu vhodu in najdem tam poleg ameriškega častnika predsednika jugoslovanskega odbora tov. Popovića. Ta ni pove, kakšne bodo moje naloge. Pove mi tudi, da bova oba tolmača stanovala v 1. nadstropju, kjer naj si urediva majhen urad. Ko pride še dugi tolmač tov. Omerza, začneva opremljati najino novo bivališče, jaz že četrtič in peto sobo ta dan. Zvečer sem silno utrujen, a zadovoljen. Imel bom najbrž veliko dela, toda imel bom tudi priliko, da si izpopolnim svoje znanje angleščine. Po mnogih mesecih bom stanoval zopet človeško. Če se nama pridruži še Omerzov brat, bomo stanovali trije v sobi, vsak na svoji postelji, kar pomeni za dahavčana že samo po sebi nezaslišano razkošje.

Namesto tople hrane so nam zvečer razdelili pakete Rdečega križa, po en paket na pet mož oziroma nam Jugoslovanom zaradi pomote v staležu na šest mož. Ker od zjutraj nismo ničesar zaužili, nam je hrana iz paketa odlično teknila. Paketi so bili različno sestavljeni. Mi smo dobili prepečenec, ribjo konzervo, sadno želatino, sladkor, čokolado in kavo, ne mnogo od vsake stvari, vendar toliko, da smo se kar dobro nasitili, pa še nam je ostalo nekaj za prihodnje jutro. Vse bi bilo dobro, če si človek ne bi tako zelo želel domov.

16. 5. 45. Sreda.

Ves dan je bilo kar dovolj posla. V novih prostorih je bilo treba še marsikaj urediti. Zato pa imamo sedaj približno vse, kar smo si želeli. Namesto razbitega umivalnika je cel in voda že po malem teče. Imamo električne luči in električni kuhalnik. Zvečer smo si prvič skuhali večerjo. Namesto tople hrane smo dobili zopet francoske pakete, trikrat po en paket na pet mož. S tem je naša zaloga močno porasla. Ženka bi se smejala, ko bi videla, kako smo kuhali. Za kuharja je bil določen mlajši brat tov. Omerze. Skuhati je hotel najprej neke vrste rezancev, ki jih je našel nekje v kasarni, toda razkuhali so se v brezoblično maso, čeprav je trdil, da jih je kuhal pravilno. Potem smo se odločili za riž, ki smo ga tudi našli. Čisto slučajno sem pogledal, kako se priprav1ja na kuhanje riža. Na kuhalniku je skoro že vrela voda v loncu in tovariš je bil baš pri tem, da nasuje vanj riža. Vprašal sem ga, kaj pravzaprav namerava skuhati. Rižoto! Pa ga pobaram, če je že kdaj kuhal rižoto? Ne, še nikoli. Bilo je dosti smeha, ko smo ugotovili, kako je bil za kuharja določen najmlajši tovariš in kako se je te svoje naloge hrabro in brez ugovora lotil, čeprav o kuhi ni imel pojma. Mene je še posebno zabavalo, kako sem to pot sam rešil situacijo in napravil kar dobro rižoto, čeprav sem si moral pomagati z lojem iz goveje in oljem iz ribje konzerve.

17. 5. 45. Četrtek.

Danes ni bilo posebnih dogodkov. Naši ljudje postajajo malce nestrpni. Perila še nismo prejeli. Zveze z zunanjim svetom nimamo še nobene. Tople hrane še vedno ni, niti ni kruha. Tudi paketov danes ni bilo. Taborišče je pač neurejeno. Zato so nadaljnji dovoz internirancev zaustavili.

18. 5. 45. Petek.

Včeraj zvečer je bilo vojaštvo, ki je opravljalo službo v kasarni, zamenjano z vojaško policijo. Novi poveljnik, ki se je zanimal za razmere v taborišču, je obljubil, da bo poskrbel za čim hitrejše izboljšanje stanja.

19. 5. 45. Sobota.

Kakor včeraj, nam je bil tudi danes izdan kruh in pripadajoči obrok hrane za kuhanje. Vprašanje kuhinje je pa še vedno nerešeno. Ljudje si pomagajo na ta način, da kuhajo v manjših skupinah, kakor vedo in znajo. Glele rezancev, ki jih je naš tovariš enkrat ali dvakrat poskušal skuhati, se je izkazalo, da to niso rezanci ali testenine v krpicah, ampak milne luskine. Tako je končno rešeno vprašanje, zakaj nočejo krpice v vreli vodi ostati skupaj.

20. 5. 45. Nedelja.

Binkošti so tu, mi pa smo še vedno v tujini. Pri tem je popolnoma negotovo, kdaj se bomo vrnili v domovino. Prestati moramo karanteno, ta poteče, če ne bo kužnih obolenj, 28. ali 29. t. m. A kaj potem? Sodeč po raznih izjavah, ni prav nič sigurno, da nas bodo po prestani karanteni zares takoj odpremili domov. Zato je bilo sklenjeno, da naslovimo na ameriškega poveljnika posebno vlogo, v kateri zahtevamo repatriacijo brez odlašanja. Upajmo, da bo vloga kaj zalegla. Saj nam ni sile tukaj, če pomislim, kako se nam je godilo še pred enim mesecem, potem moram priznati, da nam je tu prav dobro. A naj bi se nam godilo še neprimerno boljše, vendar bi si pač velika večina želela domov med svojce. Kar nas trenutno najbolj tare, je to, da smo popolnoma odrezani od sveta. Odkar smo

v novem bivališču, nimamo od zunaj nobenih poročil, tako da prav nič ne vemo, kaj se dogaja v svetu. Tudi pošte od doma ni nobene. Domov bi radi pisali, pa ne moremo. Rešeno je bilo, da bo lahko vsak pisal domov vsaj dopisnico Rdečega križa, toda doslej nismo niti teh dobili. Doma so gotovo v skrbeh, ker od nas ni ne duha ne sluha.

22. 5. 45. Torek.

Danes sem bil v Monakovem. Captain W. je mene in tov. J. povabil v svoj voz, ko se je peljal tja zastran hrane. Monakovega od prej ne poznam in tudi to pot nisem videl mnogo mestnih predelov, ker smo šli samo po krompir do nekega skladišča. Vendar je že to, kar sem videl, prekašalo predstave, ki sem jih dobil, ko so pripovedovali o razdejanju v tem, nekdaj lepem mestu. Ne spominjam se, da bi videl hišo, ki ne bi bila poškodovana, velika večina stavb pa je docela porušena ali vsaj neuporabna. Šele, ko vidiš to sliko in pomisliš, da je takole prizadetih mest v Nemčiji nebroj, potem si lahko zamisliš, kakšno ogromno škodo je utrpela Nemčija v tej vojni. To pot je bila usoda pravičnejša in nemški narod je strašno plačal za zločine svojega vodstva in za svojo lastno zaslepljenost. Kamorkoli stopiš, povsod ista slika razdejanja. In še to, kar je ostalo, se ne bo dalo rešiti. Prepuščeno je nadaljnjemu propadanju. Zadnjič sem bil v lekarni, ki je v naši vojašnici. Dragocen material leži razmetan po policah in po tleh in ljudje hodijo po njem. Avtomobili, ki bi se jih dalo z malimi stroški morda popraviti, gredo med staro železo, dragi stroji stoje na dežju in rjavijo, da, celo živila, ki jih tako primanjkuje, gredo marsikje po zlu. Ko smo se peljali skozi porušeno Monakovo in sem videl ležati na tleh med ruševinami znana monakovska leva, sem se spomnil, kako so SS oddelki še pred dvema mesecema prepevali, korakajoč v stroju:

»Wir marschieren weiter, und wenn alles in Scherben fällt. Denn heute gehört uns Deutschland. Und morgens die ganze Welt.«

»Korakamo dalje, in če se vse razbije, kajti danes nam pripada Nemčija. In jutri ves svet.« (prev. A. Ule)

Da, da, »Und wenn alles in Scherben fällt«. Danes je Nemčija zares podobna kupu črepinj, ampak oni, ki so korakali na čelu, so mrtvi, zaprti ali se skrivajo pred zmagovalci in pred lastnim razočaranim ljudstvom, ki je končno menda začelo spregledovati.

23. 5. 45. Sreda.

Dnevi nam potekajo ob vsej enoličnosti še dokaj hitro. Dober teden je že minil, kar smo v Freimannu. Godi se nam še kar dobro. Hrana se je že nekoliko zboljšala. Nekateri se sicer pritožujejo, da je kruh slab, da ni dovolj spremembe in da je vsega premalo. Saj je res, da bi si človek želel včasih še kake druge hrane. Ampak so nergači med nami, ki jih ne bi mogel nikoli zadovoljiti. Meni ta prehrana zadošča in z zadovoljstvom opažam, da sem se v dobrih treh tednih od osvobojenja precej spremenil. Kuhamo še vedno v skupini, mi trije, ki smo v poslopju poveljstva, sami zase. Včasih je to malce nerodno, v splošnem pa si dobro pomagamo iz zadreg. Lotevamo se pripravljanja raznih jedi, čeprav jih nobeden od nas še ni pripravljal in čeprav nam je na razpolago kuhalnik s samo enim žariščem. Tako sem poleg rižote pripravil že golaž, zrezke, juhe itd., ne da bi se nam doslej kaj pokvarilo. Ker smo prejeli parkrat ameriško konzervirano mleko in kakav, imamo zjutraj sijajen zajtrk. Zelo se bojim, da doma nimajo take hrane, kakor jo dobimo mi tukaj.

27. 5. 45. Nedelja.

Zadnje dni sem bil precej zaposlen s prevajanjem poročil odbora v angleščino. Prevajanje mi je delalo dokaj preglavic, saj angleščino samo za silo obvladam, posebno, ker sem mnogo pozabil v internaciji. Z dobro voljo pa so prevodi še nekam uspeli. Tudi govorim že dosti boljše kot izpočetka. Komaj čakam, da bi obnovil svoje znanje ruščine. Upam, da so ostali ohranjeni moji zapiski. Danes je prišla vest, da pojdemo ta teden domov Jugoslovani iz taborišča Dachau, najbrž v treh skupinah po 1.000 mož. Da bi bilo res. Saj kar verjeti ne morem. Toliko časa si želim tega dneva, toliko časa sem zastonj čakal nanj, tolikokrat obupaval, da kar verjeti ne morem, da je odhod v domovino že res pred durmi. Domovina, naše gore, svojci, prijatelji in znanci. Domovina, kakršno sem spoznal in vzljubil od otroških let, in domovina, kakršno si želimo. »Boš nas kot lastovke k sebi priklicala ...«, da poprimemo in po svojih močeh pripomoremo, da boš še bolj naša in še mnogo lepša, kakor si bila doslej.

28. 5. 45. Ponedeljek.

Nič ni zaanesljivega, kdaj pojdemo. Menda so se pojavile neke ovire. Baje je treba počakati, da se vrne tov. Diehl in poroča, kakšna je pot, ali je za kolono tovornih avtomobilov

sploh prehodna. Zvečer smo imeli malo predstavo z raznimi točkami, malce gledališča, malce koncerta, malce varieteja. Vsa stvar je bila na hitro improvizirana, včasih močno diletantska, vendar je pomenila prijetno spremembo v enoličnosti taboriščnega življenja.

31. 5. 45. Četrtek.

Vprašanje naše vrnitve se ne premakne nikamor. Menda je to poglavitni vzrok, da smo včasih nekam nervozni in razdražljivi. Danes smo se močno udarili v pisarni našega tukajšnjega odbora. Povod za konflikt so dali očitki, ki so jih bolj od strani kot naravnost naperili proti meni nekateri tovariši, češ da premalo ostro zastopam težnje naše skupine pri ameriškem poveljstvu, zlasti glede prehrane. Očitek sam, pa tudi način, kako je bil iznešen, me je zelo užalil, saj sem uverjen, da sem porabil vsako priliko, da predstavnikom ameriške vojske predstavim pomanjkljivosti v oskrbi in da jim tolmačim zahteve naše skupine, čeprav imperativno nastopanje v tej smeri niti ni bila moja primarna naloga. Zato sem očitek odločno zavrnil in nato pismeno zaprosil za razrešitev. Popoldne sta se oglasila pri meni tov. Adamič in Hudnik, pa je bila zadeva tovariško in prijateljsko rešena. Na svojem mestu ostanem, dasi bi prav rad imel nekaj več časa zase, da bi si popravil živce in se tudi sicer okrepil.

1. 6. 45. Petek.

Danes smo izvedeli, da se je vrnil v Dachau tov. Diehl, druga skupina naših odposlancev pa je na poti. Upanje, da se kmalu vrnemo, je močno porastlo. Novice so dobre. Najbolj pa me je razveselilo, da imajo sedaj doma zanesljiv seznam preživelih internirancev, tako da naši svojci ne bodo več v negotovosti. Morda je imela Slava celo priliko govoriti z dr. Misom.

2. 6. 45. Sobota.

Pravkar je vodjo naše skupine, tov. Adamiča in mene poveljnik povabil v svojo pisarno in sporočil, da je dobil sporočilo, da odpotujemo v pondeljek, v torek ali v četrtek. Skušal bom doseči, da odpotujemo v ponedeljek. Ne da se popisati, kako vesela sva bila. Upajmo, da bo res in da ne bo zopet kake ovire. Ampak poprej ne bom povsem verjel, da odpotujemo, preden ne bom sedel na avtomobilu, pa še potem ne brez skrbi, ali ne pojdemo morda v drugo taborišče.

Popoldne smo se odpravili trije, da izkoristimo dovoljenje za izhod iz taborišča in obiščemo Monakovo. Če ne štejem naše poti iz Dachaua semkaj in na pol službene vožnje, ki sem jo napravil s kapetanom v Monakovo, je bil današnji izlet prva pot iz taborišča. Vsekakor je bilo to po več kakor 14 mesecih prvič, da sem šel svobodno na cesto izven jetniškega obzidja, žice in straž. Bil je čuden občutek, ko smo jo mahnili proti Monakovemu. Kakor da smo še vedno privezani na nevidni verigi, ki nas bo vsak hip ustavila in nam ne bo dala nadaljevati poti.

Potem spet Monakovo, ki sem ga površno že videl. Nagledaš se ga hitro. Če si videl nekaj cest in trgov, pa si vsepovsod videl ruševine, povsod ista slika razdejanja in opustošenja. Prometa je več. Pretežno drve po ulicah še vedno ameriška motorna vozila najrazličnejših vrst, toda vmes opaziš že zasebne avtomobile. Potem je tu tramvaj, ki ga zadnjič nismo videli. Ljudi je na cesti mnogo. Deloma so to tujci, deloma ameriški vojaki in bivši interniranci – displaced persons – kakor pravijo Američani, deloma domačini, ki gredo po svojih poslih. Človek se čudi, kje vsi ti ljudje stanujejo. Saj skoro ne najdeš hiše, ki bi bila vsaj za silo uporabna za prebivanje. Nekaj časa smo hodili in se vozili s tramvajem po mestu, a nam je bilo kmalu dovolj. Nenavajeni hoje, smo se neverjetno hitro utrudili. Nekoliko smo se odpočili v neki majhni gostilni, za katero so nam povedali, menda edini v mestu. Dobili smo tam belo kavo s posnetim mlekom in brez sladkorja. S kruhom ali kakim drugim pecivom nam niso mogli postreči. Kruh je na karte, baje pol kg na teden. Domov grede smo zgrešili pot in prišli zato dokaj pozno v taborišče. Šele tu sem se zavedel, kako slaboten sem še. Malo peš hoje me je popolnoma zdelalo.

3. 6. 45. Nedelja.

Pripravljamo se na odhod, a ne verjamemo popolnoma, ali bomo res že šli. Vsaka malenkost je povod za razna ugibanja. To je menda tista znana taboriščna psihoza, porojena iz dolgega življenja v odvisnosti in negotovosti.

Pripis žene dr. Lunačka dr. Slave Lunaček:

Priporniki iz Dachaua so se vrnili v domovino 5. 6. 45. V poznih večernih urah in se za kratek čas ustavili na Kongresnem trgu, da so jih lahko pozdravili vsaj tisti svojci, ki so bili obveščeni o njihovem prihodu. Po polurnem postanku so se odpeljali v razdelitveni center poleg

Borštnikovega trga. Drugi dan zvečer je bil mož že doma.
Še nekaj dopolnil k osebam, ki jih je moj mož omenil samo z imenom.
Evgen Betetto, uslužbenec Trboveljske družbe, aretiran istega dne, kot moj mož, t. j. 23. 3. 44, sočasno odpeljan v Dachau 14. 4. 44. Obolel za pegavcem 4. 2. 45 in umrl v taborišču Dachau 12. 2. 45.

France Frelih, posestnik in gostilničar v Šentrupertu na Dolenjskem, interniran najprej v Italiji, po vrnitvi ponovno aretiran v Ljubljani, poslan nato v Dachau, kjer je umrl v l. 1945.
Dr. *Božo* Škerlj, antropolog šolske poliklinike v Ljubljani, po vojni prof. filozofsko-matematične fakultete.
Zapisano koncem l. 1946.

Dodatek v Dnevniku:
Himmlerjev ukaz z dne 14. ali 24. 4. 45. v izvlečku: *»Die Übergang kommt nicht in Frage. Das Lager ist sofort zu evakuiren. Kein Häftling darf lebendig in die Hände des Feindes kommen. Die Häftlinge haben sich grauenhaft gegen de Zivilbevölkerung in Buchenwald benommen.« (H.Himmler)*

»Predaja ne pride v poštev. Taborišče je potrebno takoj evakuirati. Noben pripornik ne sme živ priti v roke sovražnika. Pripomniki so se v Buchenwaldu grozovito ponašali do civilnega prebivalstva.« (prevod A. Ule)

Dnevnik je predala v varstvo Skupnosti internirancev Dachau in v objavo nečakinja dr. Lunačka, ga. Janja Martelanc.

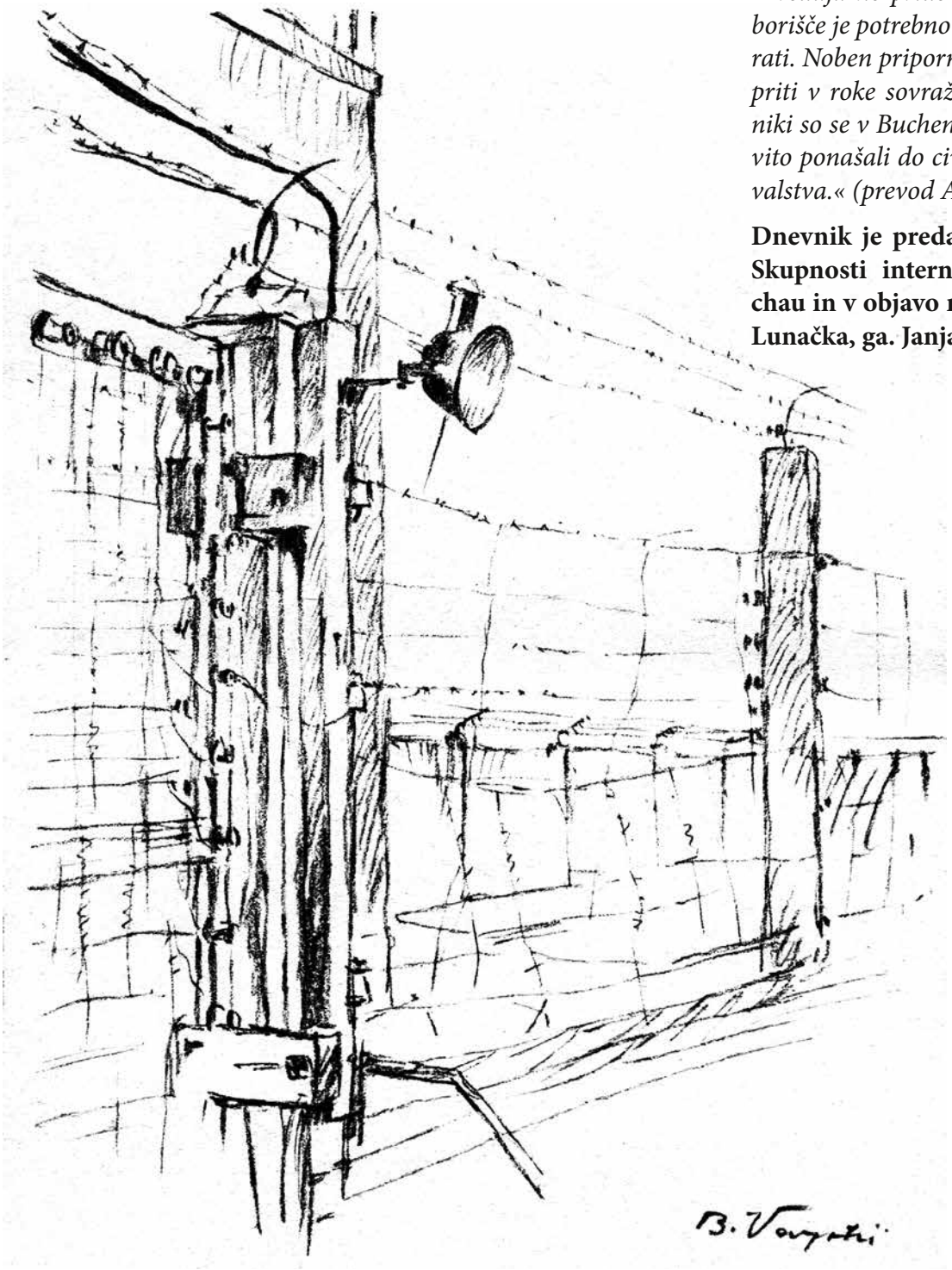

Še nekaj povzetkov izpovedi bivših taboriščnikov

Janko Dobre – J 42699

April 1945

Vključili so me v skupino desetih jetnikov in nas odpeljali do vznožja hriba Leitenberg, naprej pa so nas gnali peš. Ko smo bili približno na polovici strmine, se je začel napad zavezniških letal na progo in dachausko železniško postajo. Imeli smo srečo, da smo se izognili njihovim strojnicam. Po napadu so nas odpeljali nazaj v taborišče. Strahu in zmešnjavi ni bilo konca. Prihajali so novi taboriščniki. Iz našega taborišča pa so odhajali peš v neznano (marši smrti). Čutili smo, da se bliža konec, saj so nam prepovedali gibanje zunaj barak.

Nedelja, 29. april 1945: na stolpu glavnega vhoda je zaplapola bela zastava. Iz barak se je usula množica taboriščnikov in stekla h glavnemu vhodu. SVOBODA. Z očetom sva bila neizmerno srečna, da sva uspela preživeti to gorje, a nama je srečo kalilo dejstvo, da te sreče ne bova mogla deliti z najinima najdražjima, očetovo mamo in staro mamo, ki sta podlegli težkim razmeram v taborišču Auschwitz.

Boris Uzar – 59703

Življenje v taborišču je bilo mučno in dogajale so se grozne stvari, ki jih ni mogoče pozabiti. Delal sem v obratu za izdelavo motorjev BMW. Delal sem štirinajst dni ponoči in štirinajst dni podnevi. Bilo je naporno, a takrat smo razmišljali samo o tem, kako ostati živ.

Dočakal sem dan SVOBODE. Osvobodili so nas ameriški vojaki in bili so zaprepadeni nad tem, na kar so naleteli. S transportom sem bil prepeljan v Kamnik, končno na svoji zemlji in svoboden.

Albin Kobentar – 121455

Po tistem prelomnem dogodku, ko so ameriški vojaki osvobodili taborišče, smo bili še kar dolgo za žico. A življenje v »svobodi« je bilo povsem drugačno. Zdravstvena oskrba, preskrba, sproščenost, obveščenost, vse je bilo drugače. Čakanje na povratek v domovino pa kljub temu mučen.
Šele junija se je premaknilo za nas Jugoslovane, večinoma Slovence. Američani so dali vojaške kamione za repatriacijo taboriščnikov. Takrat sem med šoferji prvič videl temnopoltega človeka. Na prvi transport nisem prišel na vrsto, na drugi transport me niso vzeli z obrazložitvijo, češ, »saj bo na poti umrl«. Za tretji transport pa sem organizatorje na kolenih prosil, naj me vzamejo na pot domov.
Tako smo se na odprtih kamionih junija 1945 iz Dachaua pripeljali v Ljubljano živi in svobodni.

Dora Hrvatič

Spomini druge generacije na Dachau

DACHAU 1933–1945

DACHAU – prvi Hitlerjev izum,
valilnica vseh taborišč.
Tu uril si je svoj morilski um
nad pepelom človeških pogorišč.

DACHAU – nikdar pozabljeni kraj
groze in smrti.
Kot velik, nenasiten zmaj,
pokrit z mrliškimi prti.

DACHAU – simbol mučilnic,
smrtnih krikov umirajočih.
Simbol taborišč in morilnic,
hiša trpljenja, otrok jokajočih.

DACHAU – tovarna mrličev,
fašistična zver, lačna nedolžnih
in načrt nje hudičev
bil je zakon ubožnih.

DACHAU – ljudje so postali številke.
Nikoli konec brezupnih sprevodov
brez pogrebcev, padali so kot bilke
na mnogih marševskih pohodih.

DACHAU – krematorij je lajšal trpljenje,
tu so številke postale pepel.
In spet se rodilo bo novo življenje,
čeprav ga sovražnik je že zdavnaj preklel.

62783 – NIHČE
(Dachau, 30. 01. 1944–19. 02. 1945)

Iz človeka si postal številka, oče.
NIHČE, na širnem svetu.
NIHČE, le del kolesja,
ki poganja klavrni sistem.

Glej, črn vran nad taboriščem
preleta dan za dnem.
Strah je, to čutiš ga
nad lastnim pogoriščem.

Koliko ponižanja, strahot in bolečine
je potrebnih, da človek je NIHČE.
Iz dimnika se dan za dnem
vali črn dim. Pozabi na spomine.

V kopalnici je plin, namesto vode,
le pridi ti, NIHČE, le pridi bližje,
da se okopaš v lastnem potu
in v potu nečloveške te zablode.

13 mesecev je dolga doba v taborišču.
Kako si to prenašal, oče?
Na plečih tvojih so vojaki nemški
se urili, da bili bi boljši na bojišču.

Pepel gnoji zdaj nemška polja,
od TAM dobili smo le obvestilo.
Umrl je vaš pogumni oče
za narod svoj in za domovino.

Mirjana Nastran Ule

Kako je dachauska zgodba mojega očeta vplivala na moje odraščanje

»Oče se je boril v drugi svetovni vojni in doma nikdar ni hotel pripovedovati o stvareh s fronte, češ da je doživel toliko groze in da zanjo enostavno ni besed … Izkušnja vojne je tako močna in hkrati poudarja njen nesmisel, da se je ne kaže spominjati.« Aleksander Sukorov, Sobotna priloga dela, 21. 11. 2015.

Sem hči dachauskega internirанca Jožeta Nastrana. Moja zgodba je najbrž podobna zgodbam mnogih članic in članov druge generacije, katere očetje so preživeli koncentracijsko taborišče. Glavna značilnost te zgodbe je, da oče ni nikdar govoril o taborišču Dachau. Je pa Dachau zlovešče bdel nekje v družinskem spominu. O dachauski izkušnji mi je začel pripovedovati šele nekaj let pred smrtjo.

Moj oče izvira iz velike in bogate kmečke družine z dvanajstimi otroki. Rodil se je leta 1918, ravno ob koncu prve svetovne vojne. Spočet je bil v Galiciji, kamor je šla mati obiskat očeta na fronto. Oče je vse otroke po vrsti pošiljal v šole in na študij. Leta 1941, ko se je začenjala nacistična in fašistična okupacija bivše Jugoslavije, je bil oče vojak v stari jugoslovanski vojski v Zagrebu. Ker je bil ranjen, je bil odpuščen iz vojske. Ko se je vračal domov, so po njegovih domačih krajih že prodirali Italijani. V prvih tednih okupacije so namreč njegove domače kraje zasedli Italijani, za njimi so prišli Nemci.

Po nekaj mesecih bivanja doma 1941. leta so se na domačiji pojavili prvi partizani. Gorska domačija je bila zaradi svoje lege kot nalašč za ilegalno sestajališče partizanov. Vsa družina je zaradi svoje liberalne orientiranosti simpatizirala z odporniškim gibanjem. Ko so privedli prvega ranjenega partizana na njegovo domačijo, je to tako vplivalo na mojega očeta, da se je odločil, da se tudi sam pridruži partizanskemu odporniškemu gibanju. Takrat je bil star 23 let. Mama ga je prosila, naj prikrije svoj odhod, da ne bo družina izseljena. Ravno v tistem času je bila izseljena družina našega prvega soseda. Zato se je oče odločil, da gre najprej v službo. Prijavil se je na borzo dela in spomladi leta 1942 dobil službo trgovskskega pomočnika v Celovcu. Imel je namreč končano trgovsko akademijo.

V kolektivu, kjer je dobil službo, je bilo dvanajst Slovencev. Proti koncu leta 1942 ga je nekdo izmed sodelavcev prijavil šefu, da dela v kolektivu propagando za odporniško gibanje. Res je, da je od partizanov dobil nalogo, naj širi idejo partizanstva. Šef ga je prijavil gestapu in januarja 1943 je bil aretiran ter poslan v zapor v Celovec. Od tam so ga, po mesecu dni mučenja, februarja 1943. leta, poslali v koncentracijsko taborišče Dachau. V Dachau je prišel sredi zime. Poslali so ga v blok za novince, kjer so novince razporejali in transportirali naprej.

Blok za novince je bil namreč za selekcijo ljudi za transporte, za razna dela tudi zunaj taborišča. Zdelo se je, da imajo z delom zunaj več možnosti za rešitev in preživetje, zato so se jetniki radi prostovoljno javljali za razne transporte. Mimo bloka za novince, kot je pripovedoval moj oče, so prihajali stari interniranci, tudi Slovenci, in jim svetovali, kako naj se obnašajo, da preživijo, na primer naj se ne javljajo prostovoljno za noben transport.

Najprej so očetu dodelili delo na plantaži zraven taborišča. Tu je delal do pozne jeseni 1943. leta. Potem je spet nastopila bojazen, da ga bodo dali na transport. Na srečo je dobil delo v šivalnici, kjer se je rezalo in prikrojevalo blago. V glavnem

so tu delali Rusi in Ukrajinci. Leta 1945 je zmanjkalo blaga in je prikrojevalnica prenehala z delom. Tisti, ki so ostali v šivalnici, so do osvoboditve taborišča delali šotorska krila.

Vsakdanje življenje v taborišču, kot mi je povedal oče, je bilo pretežno obeleženo s hrano; z iskanjem hrane, deljenjem hrane in premišljevanjem o hrani. Oče pravi, da ga je izkušnja Dachaua naučila zmernosti in samodiscipline, ki jo je ohranil vse življenje. Zmernost in samodisciplina pri hranjenju je bila zelo pomembna prav od osvoboditve taborišča. Ko so prišli Američani, so žal preživeli predvsem tisti, ki so zmogli določeno mero samodiscipline pri prehodu v normalno hranjenje.

Ravno zmernost, tolerantnost in samodisciplina so bile vrline, ki nam jih je trem otrokom oče privzgajal celo otroštvo. Spominjam se, da je bil oče na odgovornih družbenih položajih v lokalnem okolju, na primer direktor trgovskega podjetja, župan občine. Vedno pa je skrbel za to, da bi mi trije otroci tega ne doživljali kot privilegij. Od nas je pričakoval več samoodgovornosti, delavnosti, kot je bilo tudi v tistih časih običajno. Zdi se mi, da mi je oče že od zgodnjega otroštva sporočal, da je življenje dar, ki ga moram zaslužiti.

Po očetovem mnenju je bilo med Slovenci v Dachauu veliko solidarnosti, medsebojne pomoči, da je ravno zaradi tega veliko Slovencev preživelo. Ena izmed oblik medsebojne pomoči je bila delitev hrane, ki so jo poslali domači v paketih. Druga oblika medsebojne pomoči je bila delitev upanja. Upanje je bilo poleg hrane najpomembnejši preživetveni impulz. Kdor je imel voljo, je preživel. Kdor je obupal, je umrl.

Zelo pomembno moralno vlogo pri ohranjanju volje do življenja in preživetja za etično in moralno trdnost Slovencev v Dachauu so po mnenju mojega očeta imeli slovenski komunisti. Do leta 1943 je bilo v Dachauu malo Slovencev. Po kapitulaciji Italije je prišlo v Dachau veliko novih internirancev, med njimi več intelektualcev iz Ljubljane. Veliko med njimi je bilo predvojnih komunistov. Ker so bili vključeni v pisarniška dela v taborišču, so imeli več informacij. Vsi so bili zelo izobraženi, izjemne osebnosti, z visoko moralno držo, je govoril oče. Bili so močna moralna opora in avtoriteta med slovenskimi interniranci.

To so torej konkretni podatki, ki sem jih od očeta zvedela šele v svoji odraslosti. Sem najstarejši otrok, rojena leta 1947. Moja starša sta se spoznala na udarniškem delu takoj po zaključku vojne. Oče je torej čas med drugo svetovno vojno preživel v Dachauu, mama pa je bila mlada partizanka. Ko se je začela vojna, je bila stara komaj petnajst let, pa se je tudi vključila v odporniško gibanje. Leta 1943, približno v istem času kot oče v Dachau, je mama komaj sedemnajstletna odšla v partizane. Če očetove zgodbe nisem poznala do odraslosti, sem o partizanstvu seveda poslušala celo otroštvo veliko več. V šoli se je partizanstvo slavilo, vse velike bitke na jugoslovanskem prostoru smo se učili. O taboriščih nismo slišali ničesar. Mama je včasih govorila o partizanstvu, njen odnos do partizanstva je bil ambivalenten. Kot mlado dekle, polno idealov, je doživela vsaj proti koncu vojne v partizanih tudi začetke boja za oblast, pritiske in male korupcije, ki so jo prizadele. Zato je bila bolj realistična do dogodkov in razvoja socializma v Jugoslaviji po vojni. Oče je bil in ostal velik idealist.

Iz vsakdanjih pogovorov med odraslimi, sorodniki se pa od najzgodnejšega otroštva spominjam tega, da je bilo večkrat omenjeno, kakšna krivica se dela očetu in vsem taboriščnikom, ker se jim ne prizna njihove vloge v času vojne. Partizani so imeli veliko privilegijev, prednosti pri dodelitvi služb, stanovanj, zdravstvene oskrbe,

počitniške objekte, bonuse pri pokojninski dobi, taboriščniki ničesar.

Spominjam se, da oče nikoli ni hotel sodelovati v teh pogovorih, nikoli ni dajal občutka, da se mu godi krivica. Spoznala sem, da je bil čudež preživetja zanj tako velik, da se mu je zdelo vse ostalo v zvezi s tem malenkostno. Glavna vrlina je bila zanj osebna poštenost, iskrenost in življenjska radost, tak je ostal do pozne starosti. Doživel je 94 let. S svojim osebnim dostojanstvom in širino je izjemno vplival na nas otroke, posebej name, najstarejšo hčer. Pravzaprav se ni nikoli obnašal do nas kot do otrok, ampak vedno kot do sebi enakih sogovornikov. Zato so bili pogovori z njim vedno zelo zreli, resni. Zelo hitro nas je vpeljal v svet znanja, knjig.

Iz zgodnjega otroštva se tudi megleno spominjam privatnih pogovorov odraslih o dachauskih procesih. Bili so pogovori o skrivnostih, o katerih se ne sme govoriti, pa vendarle so vzbujali strah in odpor. Takoj po vojni je bil oče poslan v službo za občinskega sekretarja na severovzhod Slovenije, kjer je bila tedaj kompliciran politična situacija. To je bilo edino območje v tedanji Jugoslaviji, kjer so na volitvah zmagali zagovorniki ohranitve kraljevine in starega družbenega sistema. Seveda je bilo to neznanski škandal za nove politične oblastnike. Moj oče je moral kot občinski sekretar v prvi vrsti izvajati ukaze partije in to ne glede na posledice. Nalogo je razumel kot neke vrste preizkus zvestobe, s katerim bi se pred oblastmi opral sumničenj, ki so jih bili v času dachauskih procesov deležni vsi bivši interniranci, predvsem na bolj izpostavljenih položajih. Ko bi moral izvesti izrecno nerazumne in nasilne ukrepe, se je uprl in izgubil službo in se z ženo in dvema majhnima otrokoma brez službe preselil v sobico k ženinim staršem, moji babici in dedu na Gorenjsko. Kljub vsem tem dogodkom je bil celo življenje lojalen in odgovoren državljan in je to odgovornost skušal prenesti tudi na nas otroke. Odgovornost, tolerantnost in sočutje je dediščina, ki smo jo prejeli kot druga generacija, vsaj v naši družini od očeta, interniranca taborišča Dachau.

Samo enkrat se iz otroštva spomnim, da sem se soočila z njegovim Dachauom. V šoli smo morali napisati esej o spominih naših staršev na vojno. Nadlegovala sem očeta, da hočem njegovo zgodbo. Brez besed me je prijel za roko. Peljal me je na podstrešje, odprl star kovček in iz njega potegnil črtasto uniformo in veliko fotografijo kupa okostnjakov. Dachau je bil za mene od tedaj metafora za smrt. Preživetje Dachaua pa premaganje smrti in življenje.

Vanesa Majcenovič

Enajst milijonov Neznanih

Sem dijakinja 2. letnika gimnazije Maribor. V okviru projekta Mladi za napredek Maribora sem se lotila raziskovalne naloge z naslovom Največji svetovni genocidi, torej tudi holokavsta. Spoznala sem vzroke, potek in posledice posameznih genocidov. Sovrstniki so me večkrat vprašali, čemu sem izbrala tako težko tematiko? To sem se včasih vprašala tudi sama. Pa ne zaradi težavnosti vsebine, ampak zaradi spoznanja, koliko ur, dni, mesecev in let trpljenja so dale skozi žrtve holokavsta.

Smrt 11 milijonov Neznanih, 1 Voditelj in 1 samo Prepričanje. To je holokavst. Zgodile so se največje grozote, ki jih je zakrivil en sam človek zgolj zaradi svoje prepričanosti o tem, da je edino arijska rasa čista rasa in da je treba vse ostale »nečiste« iztrebiti. Ta človek je bil Adolf Hitler, ki je 11 milijonom Neznanih vzel dom, družino, življenje in dušo. A sem uporabila pravo besedo, ko sem ga poimenovala »človek«? Ne, je poosebljeno zlo, ki se je zapisalo v zgodovino. In kje je zapisanih 11 milijonov imen? Vsi ti so dali svoje življenje, z imenom in priimkom pa je znan samo Hitler. A se res nihče ne vpraša, kdo so bili tisti, ki so bili trpinčeni, preganjani, umorjeni? Katero ime je na primer skrito za taboriščno številko 4528? V čem je razlog, da nas to iz generacije v generacijo vedno manj zanima? Mogoče zaradi strmljenja ljudi k optimizmu in naše prepričanje, da je najboljše potlačiti temačne zgodbe?

Dokler ne veš, mirneje spiš. A v tem ni rešitve. Zgodovina je učiteljica življenja, zato je potrebno ljudi opozarjati na preteklost, ne pa samo na bolj-šo prihodnost. Potrebno se je spomniti dogodkov holokavsta in vseh drugih genocidov. Potrebno je vedeti, do česa lahko pripelje obsedenost, pohlep ali absurdno prepričanje že enega samega človeka. Je žival sposobna takšnih grozodejstev, kot so jih doživljali ne samo v taboriščih, ampak tudi na ulici, doma, v trgovini? Mislim, da na to vprašanje sploh ni potrebno odgovoriti, saj se živali ne pobijajo znotraj vrste, pobijajo le druge vrste za lastno preživetje, mi – ljudje – pa počnemo oboje. Pobijamo živali in pobijamo soljudi. Zakaj? Zaradi pohlepa? Za lastno potešitev? Kaj je ravno nas privedlo do tega, da nas kot glavni dve vrednoti ženeta pohlep in sovraštvo do drugih?

Večina ljudi ne mara govoriti o temnih straneh naše biti, vendar je ravno to tisto najpomembnejše. Da se zavemo, da ima vsak človek temno plat, nekateri jo v sebi potlačijo, pri nekaterih pa le-ta pride na plan v največjih možnih razsežnostih. Ljudi je treba opozoriti, da nas naša sposobnost mišljenja ne povzdigne nad živali in ostala bitja na Zemlji, kvečjemu nas le potiska vedno bolj globlje pod njih.

Zgodbo o holokavstu je težko povedati, še težje posredovati naprej in nemogoče pozabiti. Kdor jo vsaj malo pozna, je ne more kar tako izbrisati iz spomina. Tudi meni se po vsem prebranem dogaja, da v vseh grozotah, ki se dogajajo danes, iščem vzporednice s holokavstom. Ko poskušam zgodbo o le-tem posredovati naprej, se ne rada izgovarjam na bolečino, ki jo ob tem občutim, ker vem, da je bolečina mnogo hujša za tiste, ki so holokavst izkusili na svoji koži.

Zato bi tudi svoje raziskave rada posvetila vsem Neznanim. Hvala.

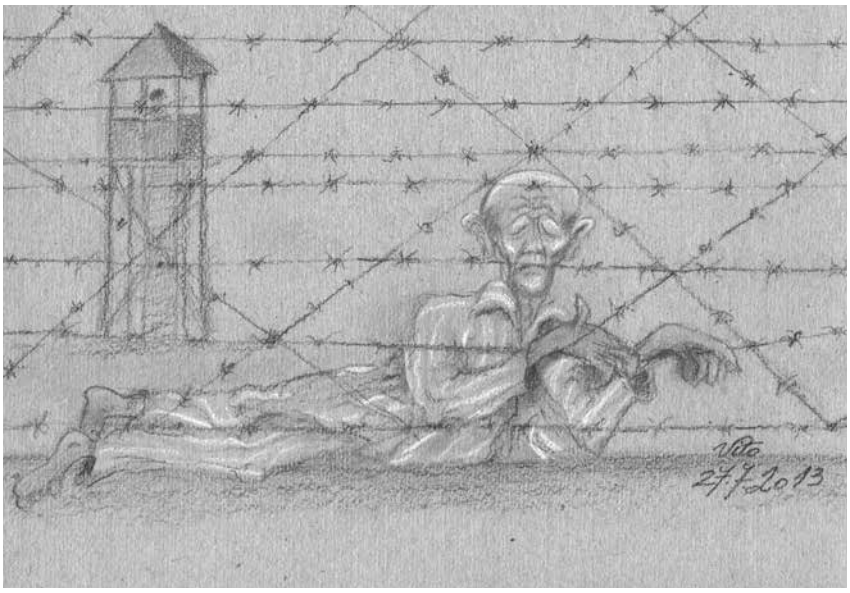

Kaj je svoboda?

Ronja, 13 let

Svoboda se kot dejanje večkrat primerja s pticami, ker svobodno letajo in jih nihče oziroma nič ne ovira.
No, svoboda vsakomur pomeni nekaj drugega in meni ne pomeni samo to, da lahko hodim kjer koli in kadar koli (seveda moram vprašati starše).
Svoboda je tudi, da lahko svobodno izraziš misli in želje. Zame je najbolj pomembno, da ne živim za zidovi in vidim naravo in sonce vsak dan.
Seveda je svoboda tudi to, da lahko komuniciram s prijatelji in izvem novice tudi zunaj naše države (saj vem, da ponekod nimajo te možnosti).
Sedaj, ko malo bolj razmišljam, si ne morem predstavljati življenja brez nekaterih navedenih stvari in zato mi svoboda v tem smislu pomeni veliko.
Ker vem, da ponekod v svetu ljudje nimajo svobode (predvsem ženske), sem neizmerno srečna, da jo jaz imam.

Ajda, 16 let

Kaj je zame svoboda?
SVOBODA, beseda, ki izgublja pomen, ker je ne cenimo dovolj.
Zame je svoboda pojem, ki nas ne omejuje. Dopušča nam dejanja po lastni izbiri, pa vendar se mi dozdeva, da je meja med svobodnimi in nesvobodnimi dejanji zelo zabrisana.

Alja, 11 let

Zame je svoboda, ko zjutraj vstanem in, še predno se odpravim v šolo, svoji dveletni sestrici dam enega ljubčka na lička.
Neizmerno sem srečna, ko se s starši, sestrico in našim psom odpravimo na okoliške hribe. In ko pridemo na vrh, smo poplačani s prelepim pogledom v dolino. Takrat se počutim res srečno in svobodno.

Nik, 8 let

Zame je svoboda, da lahko s prijatelji za našim blokom igram nogomet in se mi ni treba stalno nekaj učiti.

Taboriščna himna

Mi smo vojaki močvirja

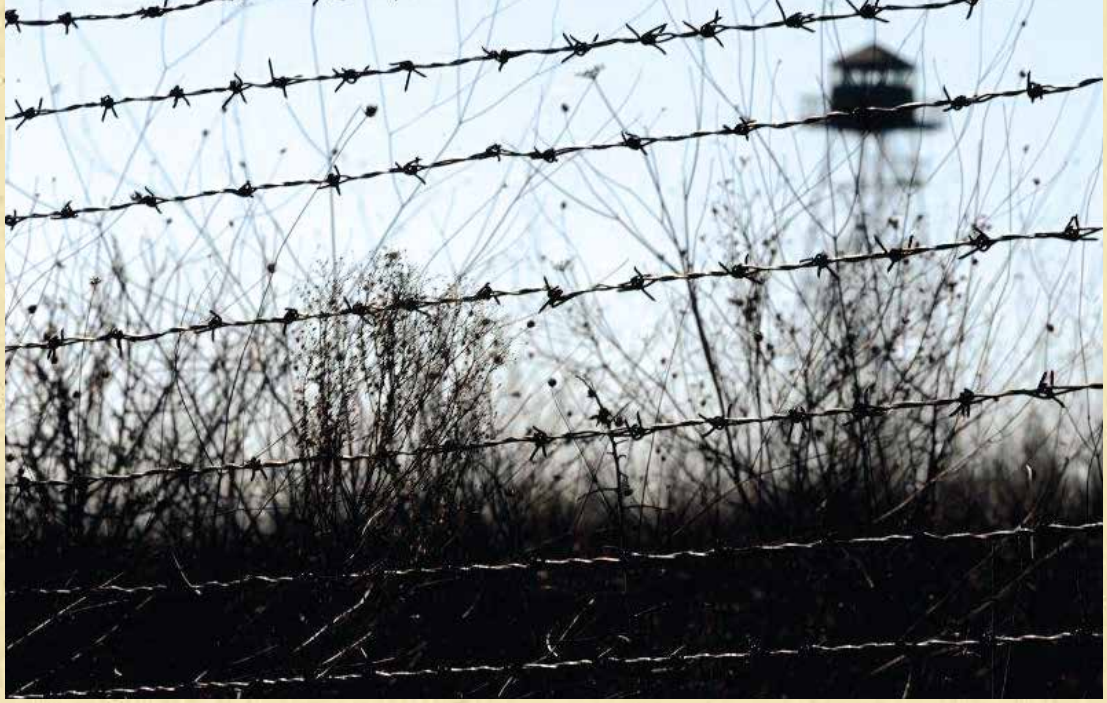

Vse, kar je potrebno za zmagoslavje, slabega je, da dobri ljudje ne storijo ničesar.

Edmond Burke